

DYNAMISCH PERSPECTIEF

Leven doorgeven

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

Collegiale Keten

“Bij een juiste balans van verschillende plantenresten werken in de composthoop de wormen, bacteriën schimmels met elkaar samen. Elk bodemdier doet waar het goed in is. Door die samenwerking krijg je goede humus en een vruchtbare bodem.

In mezelf ervaar ik iets vergelijkbaars als ik informatie tot me neem en die tegen mijn eigen ervaring aanleg. Door zowel de informatie als mijn ervaring innerlijk te doorwerken zal er iets nieuws ontstaan dat ik in de wereld kan zetten.

In de keten van boer tot klant is het ook belangrijk dat iedereen doet waar hij of zij goed in is, dat iedereen eigen kwaliteit en initiatief in kan zetten. Heb je oog voor het geheel en zorg je goed voor elkaar, dan krijg je een keten waarin iedereen tot zijn recht komt. Dan verzorg je een continue stroom die goed voedsel voortbrengt.”

Marion Schoenmakers,
projectleider Collegiale Keten

Het project Collegiale Keten wordt mede mogelijk gemaakt door de provincie Gelderland en de EU, Europees Landbouwfonds voor plattelandsontwikkeling: Europa investeert in zijn platteland.

Dynamisch Perspectief

redactioneel
Inrichten

De Blauwe Bloem
Duurzame relaties
met boer én klant 12

Spirituele, sociale en
ecologische compost
“Tem de astrale woestheid
in de economie” 18

Driegeleding in het
dagelijks leven
Vaardig, mondig en
zorgzaam zijn 24

Een tuinder geeft een deelnemer op de tuin een riek in zijn handen. Ze vertelt hem hoe hij de wortels uit de grond kan halen. "Dat is een echte riek," zegt hij, "Ik dacht dat je met iets kleins aan zou komen zetten. Mag ik dat nu zelf doen?" Zijn gezicht straalt, blij zo betrokken te kunnen zijn bij "zijn" tuin.

In de samenleving zien we meer voorbeelden van een grote liefde voor het boerenbedrijf, een hunkering naar te weten hoe het voedsel groeit, waardering voor boeren die burgers bij hun bedrijf betrekken. En toch zuchten veel boeren onder de hoge kosten voor de grond en de lage prijzen voor de producten.

Kennelijk hebben we de samenleving nog niet zo ingericht als we eigenlijk zouden willen. Wat kunnen we daaraan doen? Hoe kan ik mijn eigen bedrijf en contacten zo organiseren dat het floreert? Hoe maak ik als burger een landbouw mogelijk waar ik achter kan staan?

We zijn in de BD-Vereniging een jaar lang met die vragen op pad gegaan. De eerste aanzetten tot een activerend antwoord vind je in deze thema-uitgave. We zijn blij met reacties, aanvullingen en verslagen van geslaagde initiatieven.

Luc Ambagts, beleidsmedewerker
redactie@bdvereniging.nl

Natuurvoedingswinkel De Blauwe Bloem (B)

Vertrouwen als humus

Luuk en Mia Humblet-Stockman hebben een winkel in het Belgische Gent met 35 klanten die hun boodschappen vooraf bestellen. Zij kunnen hun klanten een goede service verlenen en hoeven geen overschotten weg te gooien. Wat is hun ervaring? Ilse Beurskens ging op bezoek en ontmoette twee warme en bevlogen winkeliers.

Tekst Ilse Beurskens-van den Bosch Foto's De Blauwe Bloem en Dick Boschloo

Luuk en Mia hebben sinds 1976 een natuurvoedingswinkel in Gent. Mia vertelt dat de eerste pioniersjaren heel leuk waren. "Door onze idealen en die van de klanten voelden we ons verbonden met elkaar. Er was nauwelijks concurrentie. Dat werd anders. Op een gegeven moment wist ik het niet meer. Moest ik nu 40, 80 of 160 liter melk bestellen? De hoeveelheid klanten was heel wisselend. Tegelijk nam de druk van de groothandel toe. We moesten meedoen met acties. De nadruk kwam steeds meer te liggen op klanten meer te laten kopen. We stonden voor een keuze: meegaan in de concurrentiestrijd of stoppen?" Mia en Luuk hebben het roer helemaal omgegooid.

Prijsopbouw

Sinds 1988 heeft de winkel een opzet waardoor geen of nauwelijks producten worden weggegooid, elke partij een goed inkomen heeft om kwaliteit te waarborgen en waarbij winst geen doelstelling is. De klanten bestellen bijna al hun boodschappen vooraf. Iedere klant heeft een eigen vak in de winkel en een eigen mandje in de koelcel. Luuk en Mia zorgen ervoor dat deze op donderdagmiddag gevuld zijn met hun wensen. De klanten kunnen de boodschappen komen ophalen op donderdagmiddag en -avond, vrijdag de hele dag en zaterdagochtend.

Luuk: "Klanten betalen voor de producten wanneer zij deze komen afhalen. In dat bedrag is geen inkomen voor ons berekend. Dat wordt apart betaald. Klanten betalen ons maandelijks een bedrag vooraf zodat wij ons werk kunnen doen. Hoe meer een klant bestelt, hoe meer werk wij hebben, dus hoe hoger dat maandelijkse bedrag wordt. De bedragen worden halfjaarlijks berekend en vastgesteld. Door deze bedragen uit elkaar te halen, is er inzicht in prijsopbouw en kun je makkelijk winst en inkomen scheiden. Wanneer wij winst maken omdat de winkel onvoorzien beter draait, wordt deze winst geen inkomen. Wanneer er klanten bijkomen kan het maandelijkse bedrag iets naar beneden. We hebben dan wel meer werk, maar dat is niet een evenredige hoeveelheid. Veel taken kosten net zo veel tijd voor 30 als voor 40 klanten. Het bedrag dat wij vragen is gebaseerd op wat wij nodig hebben om van te leven. Toen wij ons huurhuis moesten verlaten, hebben wij een huis gekocht. Onze maandelijkse woonlasten gingen toen omhoog. Daarmee ging ook het maandelijkse bedrag voor de klanten omhoog. Dit is in overleg gegaan."

Bewustwording

De winkel heeft een warme uitstraling door het vele hout. Een grote ovale tafel is het centrum van de winkel. Luuk: "Af en toe lijkt het hier op een café. Er is veel gezelligheid tussen de klanten."

Guido Simoen heeft twee kratten boodschappen opgehaald, wanneer Luuk hem vraagt even bij ons aan tafel te komen zitten. Guido is samen met zijn vrouw Myriam ongeveer 35 jaar klant. Guido: "Wij zijn meegegaan in het omschakelingsproces. Wat ons meteen inspireerde was het duurzame aspect: geen grote hoeveelheden voedsel meer weg te hoeven gooien. En dat vraagt iets van ons klanten, dat vraagt om vooraf te beseffen wat je nodig hebt. Dat is een bewustwordingsproces. Het is niet makkelijk, maar aan de andere kant heeft het een voordeel om dat thuis te bepalen en niet in de winkel waar zoveel keuze en verleiding is. Het persoonlijke contact met de winkelier maakt voelbaar dat zij voor mij iets doen. Zij zorgen voor mijn eten. En dat doen Luuk en Mia met grote zorg. Wanneer ik iets wil, gaan zij er naar op zoek." Luuk: "Myriam is enorm betrokken, altijd geïnteresseerd en bereid om te helpen. Zij verzorgt onze facebookpagina."

Een jonge vrouw komt binnen en wordt hartelijk begroet. Lies schuift ook bij aan de theetafel met lekkere koeken. Lies is vijf jaar klant. Lies: "Je hoort veel over oneerlijke handel, over de gevolgen van de winst-economie. Ik heb zelf geen ruimte om dit allemaal uit te zoeken. Luuk en Mia weten dat precies en ik vertrouw erop dat wat ik hier koop bijdraagt aan een mooiere wereld." Lies haar ogen stralen. Lies: "Tandenborstels en scheermesjes, dat is het enige. De rest van mijn boodschappen koop ik hier."

Seizoenskalender

Luuk vertelt enthousiast over hun olijfolie en sinaasappels uit Andalusïë. Deze koopt hij in via een kleine groothandelaar in Leuven. Luuk: "Beide telers zijn een keer hier geweest op een klantenavond. De olijfolie kopen we in vaten van 25 liter. Klanten vullen zelf hun flessen en zijn razend enthousiast. De sinaasappels zijn verrukkelijk. Ze komen meestal begin november. Dit jaar zijn ze laat. Dus nu nog geen si-

< Luuk en Mia op de winterconferentie in Dronten

naasappels." De seizoenen zijn aanwezig in de winkel. Luuk: "Met tomaten stoppen we eind oktober. Ze worden dan minder van smaak, minder houdbaar of ze komen van ver. Dat wil ik niet." Hij toont een seizoenskalender van producten van de bedrijven waar de winkel een directe relatie mee heeft. Op deze kalender kunnen mensen zien wat er te koop is. Luuk: "Appels hebben we, afhankelijk van het weer, acht maanden lang, van september tot april ongeveer."

Wat vinden de klanten daarvan? Luuk: "Die worden daar wakker aan."

Een relatie aangaan

Ik zie Nederlandse bedrijven op de kalender: boomgaard Ter Linde, groenteteler De Kromme Lepel en Odin. Deze zijn niet naast de deur. Hoe werkt dat?

Mia: "Dat is lastig. We kunnen niet voor een paar kroppen sla naar Bergen op Zoom rijden. We combineren het. We hebben vaak vergaderingen, met stichting Sleipnir bijvoorbeeld. Met de appels en peren van Ter Linde gaat het goed. We komen daar één keer in de maand en hebben een eigen koelcel om het fruit in te bewaren. We hebben het veel geprobeerd met lokale boeren. Soms ging het een tijdje goed, maar dan strandde toch de samenwerking. Deze manier van handel vraagt om een werkelijke verbinding met elkaar aan te gaan. Wanneer er een probleem is, dan komt dat op tafel en probeer je het samen op te lossen. Veel boeren willen ons blijven zien als een afnemer en niet als een partner waarmee je een duurzame relatie aangaat." Luuk: "Boeren leveren vaak in standaard pakketten. Dat willen wij niet. Wij zoeken naar inventieve oplossingen in de huidige economie waar de handel vaak geen of te weinig rekening houdt met de belangen van de beide andere partijen, de producenten en consumenten. In een gezonde handel zijn standaard pakketten niet nodig. Mensen moeten kunnen bestellen wat ze nodig hebben. Peet en Elza van De Kromme Lepel zijn ideale partners. Toen ik voor het eerst over de ideeën van onze winkel vertelde, veerde Peet van zijn stoel overeind. 'Dat moet ik aan mijn vrouw vertellen', zei hij."

Mia: "In België wordt steeds minder Demeter kwaliteit verkocht. Men vindt biologisch hier goed genoeg en dat is goedkoper. Daarom kopen we graag bij Odin in, die heeft veel Demeter-producten. We dachten

een goede oplossing voor het transport gevonden te hebben. Odin leverde onze bestellingen bij Ter Linde, zodat wij de spullen konden meenemen wanneer we daar waren. Maar ook dat ging vaak mis. Dan was de vrachtauto daar wanneer de winkel gesloten was en kon de chauffeur de bestelling niet afgeven. Toen hebben we samen gekeken. Nu halen we zelf onze bestellingen op in Geldermalsen en betalen 5% minder waarvan we onze transportkosten kunnen betalen." Luuk: "Het is mooi om te ervaren, als ik met Koos Bakker in een vergadering zit, dan voel ik dat we op één lijn zitten."

De natuurwinkel als bemiddelingsorgaan

Christianne de Kort, medewerker kwaliteit en voorlichting bij Natudis, geeft cursussen voor medewerkers van natuurvoedingswinkels. Zij volgde een workshop bij Luuk en Mia op de winterconferentie in Dronten.

"Wat een prachtig stel zijn Luuk en Mia! Je voelt de passie voor het vak. Ik vond het mooi om te horen dat ze geen winkeltje zijn begonnen om geld te verdienen, maar puur vanuit de behoefte om anderen te kunnen helpen bij het verkrijgen van kwalitatief goede producten. De natuurwinkel als bemiddelingsorgaan zien tussen leverancier en consument en door hun aangepaste manier van werken nog meer aandacht voor de klant beschikbaar hebben. Bovendien wist Luuk op een hele overzichtelijke manier uit te leggen waar bio vandaan komt. Ik ga deze manier van verwoorden ook voor mijn eigen presentatie gebruiken."

Heelheid en overleg

Dan komt het gesprek op het thema van de winterconferentie 2018: welke successen in de landbouw kunnen van dienst zijn in de handel? Luuk gaat rechtop zitten en haalt diep adem alsof hij op dit moment heeft gewacht. Luuk: “Rudolf Steiner heeft al in de landbouw cursus beschreven dat onze huidige winsteconomie destructief is voor een gezonde landbouw. Er zijn veel parallellen te zien tussen kwaliteiten in de landbouw en handel. Zo zou je de manipulatieve strijd tussen verkoper en klant, voortkomende uit concurrentiestrijd, kunnen vergelijken met kunstmest of chemische bestrijdingsmiddelen. Beide zijn gebaseerd op snelle groei en gaan ten koste van kwaliteit. Het scheidt wantrouwen en wantrouwen werkt als gif. Een gezonde landbouw begint met humus. Een gezonde handel begint met overleg en dat scheidt vertrouwen. Beiden zijn gericht op kwaliteit en behoeften.” Even een korte pauze en dan maakt Luuk het beeld van de relatie tussen chemische landbouw en de huidige economie nog duidelijker: “Er is een eerste parallel tussen kunstmest in de landbouw en winststreven in de economie. Beide zijn procesopjagende factoren. En de

tweede parallel zie ik tussen chemische bestrijding in de landbouw en concurrentie in de economie. Beide zijn strijdmodellen met een vijandbeeld. In een gezonde economie gaat het erom de strijd los te laten en te gaan samenwerken.”

Ik leg Luuk mijn visie voor dat een gezond product een heelheid is, een geheel van alle oorspronkelijke voedingsstoffen en voedingskrachten. Dat geeft de mogelijkheid voor een trage vertering en een goede stofwisseling. Het staat in samenhang met ons hele wezen dat op vele manieren gevoed wil worden. Geraffineerd voedsel kenmerkt zich door eenzijdigheid en een snelle en makkelijke opneembaarheid. “Is er ook een parallel naar de handel?” vraag ik.

Luuk: “In de huidige handel wordt veel geraffineerd: alles wat geen winst geeft, gaat er uit. Deze handel heeft eenzijdig oog voor wat winst oplevert. Een gezonde handel denkt vanuit een geheel van samenhangen. Het is belangrijk in alle behoeftes te voorzien zodat kwaliteit gewaarborgd is. Het gaat om de behoeftes van de natuur, het gewas, de boer, de handel en de consument. Allemaal even belangrijk.” ☺

Stichting Sleipnir

De Blauwe Bloem is een van de bedrijven die aangesloten is bij Stichting Sleipnir. Die bedrijven werken met neutraal bedrijfskapitaal. Wanneer een van de bedrijven een financieel overschot heeft gerealiseerd, stroomt dit naar de kapitaalbeherende Stichting Sleipnir. Die kan het inzetten bij één of meer van de andere aangesloten bedrijven waar dat voor nieuwe en zinvolle ontwikkelingen noodzakelijk is. Momenteel zijn er tien bedrijven aangesloten bij stichting Sleipnir: De Blauwe Bloem, Odin, Amanda (collectief voor bejaardenzorg), Loff (biologisch-vegetarisch restaurant), De Beeldhouwwinkel (drie winkels die beeldhouwmaterialen verkopen en cursussen geven), The Shore (een surf-school), Dipam (bijenwaskaarsenmakerij), De Sprank (kleuterschool met naschoolse kinderopvang, Nearchus (uitgeverij) en De Advieswinkel (financieel advieskantoor).

De Blauwe Bloem

Lange Steenstraat 52

BE-9000 GENT

www.de-blauwe-bloem.org

Coöperatieve vennootschap met twee zelfstandige ondernemers (ca 1,5 fte) als beherende vennoten en Stichting Sleipnir als kapitaalverstrekkenende vennoot.

Omzet € 150 000 / jaar

Specialiteiten Demeter-kwaliteit, associatieve economie met als elementen: samenwerking en overleg met actief betrokken consumenten en producenten, transparante prijsvorming, neutraal bedrijfskapitaal

Mia Stockman en Luuk Humblet geven ook workshops en lezingen voor de Vereniging voor Associatieve Economie.

Licht opgewonden ritselen de eikenbladeren boven mij. Eiken kunnen dat, opgewonden ritselen, een grasveld niet. Een grasveld kan alleen maar wuiven. Een graanveld kan wel ritselen, maar niet opgewonden. Pas in de ronde vorm van een grote eik begint volgens mij een sprankje van emotie te ontstaan. De opwindning van de eik is niet voor niets. Samen zitten we te kijken naar de buurman aan de overkant van de straat. Nou ja: ik zit tussen zijn omhoogkomende wortels, verscholen tussen wat struiken. Hij staat, maar dat doet hij altijd, dus daar let niemand op.

De buurman is jarig en als de buurman jarig is, dan zal iedereen dat weten. Met veel enthousiasme staat hij het halve dorp welkom te heten en door te geleiden naar de achtertuin waar een karrenvracht vlees in afwachting is van de barbecue.

Het is een jaarlijks ritueel, maar dit jaar is er iets anders dan andere jaren: dit jaar staat voor het eerst zijn dochtertje van drie naast hem. Met één hand veilig aan pappa zijn kleurrijke broek staat ze naast hem in de deuropening en deelt pareltjes van aandacht uit: de bio-boer van een paar boerderijen verderop krijgt een glimlach, de wijkzuster met haar slepende been krijgt er zelfs twee. Eén als ze aan komt lopen, en nog een als ze achterom kijkt. De altijd blijde oom-zegger Jan krijgt zelfs een knuffel, maar daarna zoekt ze snel weer de veiligheid op van pappa zijn benen.

‘Daar komt ze’ ritselt de eik boven me. Ik zie het. Met stevige pas komt paardentrainer Anouk aangestampt. Anouk loopt nooit, ze

stamp. Meestal omdat er iets niet deugt. Omdat het regende terwijl de zon moest schijnen, of omdat de zon scheen terwijl het moest regenen.

Nog voordat Anouk het erf op stamp is het buurmeisje al achter de benen van papa verdwenen, onzichtbaar voor wie niet goed kijkt.

Met een korte handdruk verdwijnt Anouk verder naar de achtertuin. Pas als ze in de rest van de mensen is opgegaan komt mijn buurmeisje weer te voorschijn.

Pas dan valt het me op hoe stil alles om me heen was toen Anouk voorbij kwam, zelfs de eik was even stil. ‘Wat zou zich nog meer voor haar verborgen houden?’ vraag ik me af.

Ik snap zelf nooit hoe mensen neerslachtig kunnen zijn in een wereld die zo mooi is. Alleen een zanglijster die hoog in een boom zit te zingen kan toch je dag alweer goed maken? Of een veldmuisje dat tussen de bladeren een eikeltje zit te eten. Maar wat nou als al die dingen zich voor jou verborgen houden? Dat ze zich terugtrekken als je er aankomt, of dat je ze omver loopt zonder ze te zien?

Misschien is de wereld wel compleet. Misschien is ons ‘blikveld’ wel de beperkende factor. Misschien dat het antwoord vinden niet de moeilijkheid is, maar de vraag formuleren. Zou dat soms kunnen?

‘Als je goed om je heen kijkt, krijgt alles kleur,’ hoor ik de eik ritselen. En ik denk dat dat klopt. De beperkingen zitten niet in de wereld, ze zitten in mij. 🐿

De eik

Kalle Heesen

is medeoprichter, boer en leidinggevende van de Plus Boerderij. Daarnaast werkt hij als journalist, trainer en coach. “ Kijk, en zie het potentieel van iedere grasspriet “

www.plusboerderij.nl

Spirituele, sociale en ecol

Volkert Engelsman over het gezond

Preparaten in de compost
maken de natuurlijke
levensprocessen intelligent.
Meditatie sterkt de sociale
levensprocessen.

'Dat is toch magisch?!' Volkert Engelsman, CEO van handelsbedrijf Eosta, vertelt vol vuur over het wonder van de compost en hoe vruchtbaar die is voor de aarde. Derk Klein Bramel en Ellen Winkel vragen hem of hij een parallel ziet met het gezond maken van de samenleving. Wat is de compost in de economie? Of de humus in de samenleving? *Tekst_Ellen Winkel en*

Derk Klein Bramel Foto's_ Eosta

Vanuit het raam van zijn werkkamer in Waddinxveen kan Volkert Engelsman (1957) in de verte de nieuwbouw zien: Eosta bouwt een nieuw hoofdkantoor en distributiecentrum met een oppervlak van 19.500 vierkante meter, alles volledig duurzaam en circulair. Zijn groene ambities zijn afgelopen najaar bekroond met de eerste plek bij de Duurzame 100 van dagblad Trouw. Het ondernemen zit hem in zijn bloed. Ook zijn grootvader en vader waren ondernemers.

over werken aan zingeving en aan de rode lijn in je biografie. Meditatie helpt om het vermogen te ontwikkelen intuïtief de juiste keuzes te maken. 's Avonds mediteer ik en ik neem vragen mee de nacht in. Eén, twee, drie dagen later komt de ingeving. Dit 'inzetten van de kracht van de nacht' breng ik ook in bij de denktank voor het lesprogramma van de MBA-opleidingen in Rotterdam. Kan geen kwaad voor studenten die in het bedrijfsleven terecht komen."

ken gehad. Dan komen ook de ontwikkelingen op deze drie niveaus ter sprake."

"Als je de woorden van Rudolf Steiner wilt gebruiken, dan gaat het hier over het Saturnus-, zon- en maankarma. Saturnus is verbonden met je wezenskern, je rode draad door meerdere aardelevens heen. Het zonne-karma met je affiniteiten en ontmoetingen, je maan-karma met lichamelijkeheid. Maar als ik tegen die hefttruckchauffeur over Steiner en Saturnus zou beginnen, dan

ogische compost maken van de samenleving

De kracht van de nacht

"Otto Scharmer wijst op een drievoudige kloof", begint Volkert Engelsman, als antwoord op onze vraag naar het vruchtbaar maken van de samenleving. "Er is een ecologische kloof (mensen zijn vervreemd van de natuur), een sociale kloof (mensen zijn vervreemd van elkaar) en een spirituele kloof (mensen zijn vervreemd van zichzelf)."

Op al deze drie niveaus moet een omvormingsproces plaatvinden, legt hij uit, en om dat in gang te kunnen zetten is het overbruggen van de spirituele kloof – het werken aan jezelf – de eerste stap. "Dat gaat

Dream, dance, deliver

"Vraag een willekeurige chauffeur van een hefttruck in ons distributiecentrum naar 'Dream, Dance en Deliver', en hij kan je uitleggen waar dat over gaat." Alle Eostamedewerkers werken vanuit dit '3D-model', dat overeenkomt met de eerder genoemde drie niveaus. *Dream* (en *Differentiate*) gaat over het worden wie je bent (met als tegenpool *fake*). *Dance* (versus *freeze*) gaat over meebewegen en samenwerken met anderen en *deliver* (versus *fail*) over doen, het op de grond zetten van dingen. "We hebben net weer rond de 100 eindejaars-gesprek-

weet hij echt niet waar ik het over heb. Toch werkt hij eraan via onze 3 D's."

Volkert – die op zijn 15de al graag boeken las van Goethe, Schiller en Steiner – verstaat de kunst om antroposofie te vertalen naar de dagelijkse praktijk in het bedrijf, op een eigentijdse manier. "Als je je verbindt met de wereld, ontstaat authenticiteit."

Duurzaamheidsbloem

Via de 'duurzaamheidsbloem' (zie afbeelding) maakt Eosta transparant hoe haar leveranciers (boeren en tuinders) presteren op duurzaam en sociaal gebied. Op een

ananas in de winkel zit een sticker met deze bloem en een 'Nature & More code'. Via deze code kan een klant op internet zien wie de mens is achter de ananas, en hoe die ananas-teler zich inzet voor bodem, water en de andere thema's genoemd in de bloemblaadjes. In de bloem zijn de vier natuurrijken aarde, water, lucht/licht en vuur zijn herkenbaar. Deze representeren 'planet'. De termen *freedom*, *justice* en *solidarity* in het hart van de bloem representeren 'people' en sluiten aan bij de sociale driegeleding.

De laatste jaren voegt Eosta prijsplaatjes toe aan de bloem, die laten zien dat biologische producten veel minder kosten afwentelen op de samenleving. Met slogans als 'Eet biologische appels en bespaar 27 ziekte-dagen per hectare per jaar' en 'Koop biologische peren en red 6 kuub vruchtbare bodem' draagt deze campagne bij aan bewustwording: er kan geen sprake zijn van een eerlijk speelveld in de markt zolang de kosten van *people* en *planet* afgewenteld worden op de belastingbetaler of toekomstige generaties.

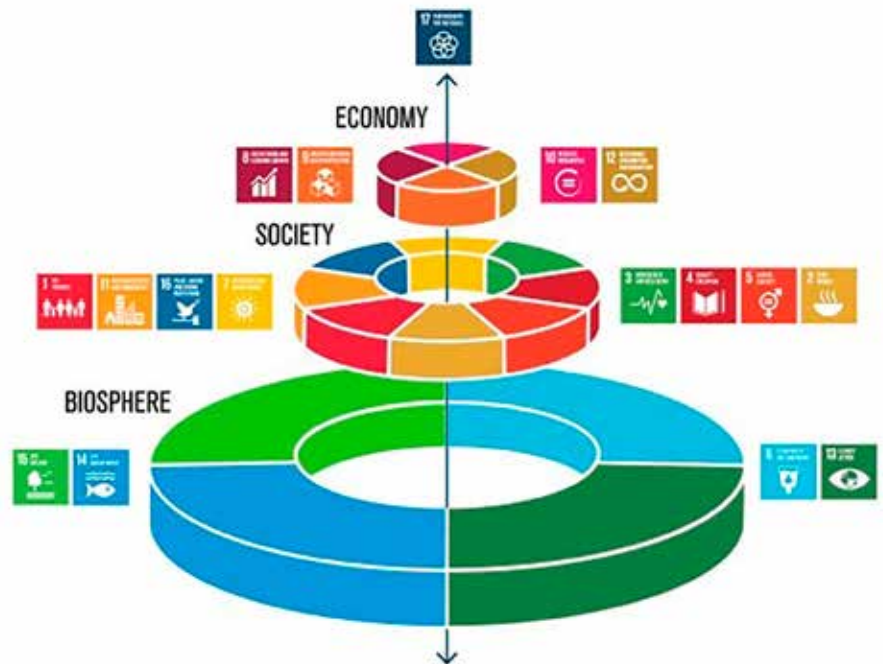
Samen met een brede coalitie van internationale partners zet Eosta zich in voor dit thema True Cost Accounting, wat Volkert de eerste plek in de Trouw Duurzame 100 opleverde. "Beetje raar natuurlijk, zoiets is nooit de verdienste van één iemand, eerder een co-creatie van de juiste mensen die op het juiste moment bij elkaar komen. Onze rol is wel om verbanden te maken en verbanden te leggen. We zien dat de mannen in krijtstreep van de Natural Capital Coalition (die voor een bijeenkomst in het financiële hart van London een complete

grasmat laten uitrollen in het gebouw) met hetzelfde bezig zijn als de biodynamische boer. Daar moet je open voor staan. Duurzaamheid begint in te dalen in het DNA van de financiële sector en daarmee ontstaan ongekende kansen. We lijken met ons True Cost Accounting initiatief een open zenuw in de tijdgeest van de samenleving te raken."

Profit 2.0

Transparantie, de duurzaamheidsbloem en de eerder genoemde '3D-aanpak' zijn voor Eosta manieren om als bedrijf te bouwen aan brug-gen over de drievoudige kloof. Voor de aarde in zijn geheel zijn er de Sustainable Development Goals (SDG's), die de Verenigde Naties

eind 2015 hebben vastgesteld. Volkert: "Deze 17 doelen voor duurzame ontwikkeling worden veel overzichtelijker als je ze ordent, zoals de Zweed Johan Rockström heeft gedaan met zijn 'SDG weddingcake'. Ook hier komen de drie niveaus terug (zie afbeelding): op het niveau van de biosfeer (*planet*) ligt de ecologische kloof, op maatschappelijk niveau (*people*) ligt de sociale kloof en op economisch niveau (*profit*) de spirituele kloof. "De economie moet toe naar een nieuwe invulling van profit, inclusief kosten van *people* en *planet*. *Prosperity* zou eigenlijk een betere term zijn. Met de wijze waarop je winst of prosperity definieert, beantwoordt je uiteindelijk een zingevingsvraag. Daarvoor moet je onder-

scheid kunnen maken tussen kleine 'ego-winstjes' en 'mensheidswinst'. Of, zoals we dat bij ons noemen: *dream* en *differentiate*." "Wij werken samen met grote partijen (levensmiddelenbranche, financiële wereld, overheid, VN-organisaties) aan de ontwikkeling van een instrument voor de financiële sector, waarmee ook de kosten en baten voor *people* en *planet* in kaart gebracht kunnen worden. Er moet een nieuw verdienmodel komen, zodat geen kosten meer kunnen worden afgewenteld. Bedrijven zouden niet alleen over financieel kapitaal, maar ook over natuurlijk en sociaal kapitaal verantwoording moeten afleggen. Je komt dan in het domein waar je de perverse prikkels kunt aanpakken die voortkomen uit de systeemfout in onze economie. Tenslotte staat niemand 's ochtends op met het idee om de bodemvruchtbaarheid of het klimaat verder om zeep te helpen."

"Correct rekenen is een instrument om licht te laten schijnen in de duistere spelonken van de economie. Als bedrijven een winsten verliesrekening moeten maken die niet alleen de resultaten toont van het financieel kapitaal, maar ook van natuurlijk en sociaal kapitaal, dan krijgen bedrijven die kosten blijven externaliseren straks geen toegang meer tot kapitaal. Het is een instrument dat de begrippen 'kosten' en 'winst' omvormt. Er ontstaat 'inclusieve winst'. Profit 2.0."

Composterings

"Die omvorming van het winstbegrip kun je vergelijken met het composteringsproces.

Dure sinaasappels

Wim Goris – redactielid Dynamisch Perspectief – kocht twee netjes sinaasappels bij zijn buurtwinkel om de hoek. Die waren daar in de aanbieding. Hij beschrijft hieronder zijn berekening.

Op weg naar huis bedacht ik dat ze niet biologisch geteeld zijn (wat ik natuurlijk heus wel wist!). De netjes voelden ineens een stuk zwaarder. Want mijn sinaasappels zijn eigenlijk een stuk duurder dan wat ik heb betaald. Hoeveel duurder, dat ga ik opzoeken op de website van Eosta.

Stap 1: download Report True Cost Accounting for Food, Farming and Finance (TCA-FFF) van www.eosta.com

Stap 2: p. 23, 3.3.5 Oranges Dashboard

Prijsverschillen per kilo:

Health € 0,08

Climate € 0,03

Water € 0,00

Soil € 0,04

Subtotal € 0,15 per kg.

Mijn 4 kilo sinaasappelen zijn dus eigenlijk (4 x € 0,15 =) € 0,60 duurder.

Dat verschil moet de gemeenschap ophoesten.

Stap 3: inkomenseffect.

Daarnaast gaat er € 0,33 per kg. aan inkomen (Livelyhood) naar een reguliere (non-organic) teler, in plaats van naar een biologische (organic) teler. Economisch gezien lijkt dat niet uit te maken, het is immers de een – of de ander. Maar zonder die biologische teler zou je deze berekening niet eens kunnen maken! Voor wie kies je? Vermenigvuldigd met 4 kilo heb ik de biologische sinaasappelteler mooi € 1,32 door de neus geboord.

Stap 4: totaal effect

Bij elkaar genomen blijken mijn twee netjes sinaasappels van vanochtend € 1,92 zwaarder te zijn dan ik op het oog af had ingeschat.

Bij het maken van compost begin je met afstervende landbouwresten. In vier fases worden die omgezet tot vruchtbare, colloïdale humus. Er ontstaat nieuwe vitaliteit. Dat is toch magisch?! Via een warmte-, lucht-, water- en minerale fase wordt een nieuwe microkosmos gecreëerd, een stabiel ecologisch evenwicht, een symfonie van micro-organismen die op een perfecte wijze samenwerken en leven produceren. De rozenkruisers hebben het over alchemie en transsubstantiatie, magische omvorming van materie. Ik snapte dat nooit, maar in compostingsprocessen zie je het gebeuren. Als dat geen magie is! Wie of wat is hier aan het werk? Morfische velden? Etherkracht? Sterren? In ieder geval iets

intelligents. Preparaten sterken hierbij het zelf-organiserend vermogen. Ze werken intelligent makend op natuurlijke levensprocessen en verzorgen de ontmoeting van het aardse en het kosmische.”

Volkert trekt een parallel met de economie, waar hebzucht gedreven winst leidt tot ‘doodsprocessen’. Hier moet een composeringsproces plaatsvinden in drie fases, een omvormingsproces op het spirituele, het sociale en het ecologische niveau. “Zo wordt die ‘inclusieve winst’ gevormd, een bron van nieuwe vitaliteit.”

Mentale spierballen

Wat zou je in dit maatschappelijke omvormingsproces kunnen vergelijken met de

preparaatwerking? Al pratend komt Volkert tot een antwoord: “Wat werkt intelligent makend op sociale levensprocessen? Iets dat toegang kan bieden tot kosmische intelligentie. Meditatie. Iedereen draagt die kosmische intelligentie als een kiem in zich, verborgen achter sluiers. De vraag is: hoe krijg je de mens-intelligentie opgetild naar mensheids-intelligentie? Meditatie is hard werken, mentale spierballen kweken.”

“Niet om asceet te worden. De vorm van spiritualiteit waarbij je je terug trekt uit de wereld en verwijderd van de actualiteit, is niet de weg. In de wereld die op je pad komt, ligt nou juist de uitdaging! Ik laat mij inspireren door Arthur en zijn twaalf ridders die de wereld introkken om te strijden voor de inner-

where ecology meets economy

De naam Eosta is afgeleid van Eos, de Griekse godin van de dageraad. De zonsopgang symboliseert hoe het bedrijf elke dag opnieuw werkt aan het omvormen van wat er is, door idealisme en realisme te verbinden. In het logo van Eosta, met de kleuren van de regenboog, komt dat beeld terug: volgens Goethe ontstaat de regenboog op het punt waar licht en donker elkaar ontmoeten.

Volkert: “Onze *corporate identity* doordringt alles. Of noem het bedrijfsindividualiteit, of bedrijfsengel; je moet goed

Corporate identity of bedrijfsengel

op je woorden letten, afhankelijk van het gezelschap.”

“Al Gore zei: ‘Navigeer niet alleen op de lichten van passerende schepen maar ook op die van de sterren.’ Wij hebben geen vijfjarenplan, maar houden koers door te navigeren op vijf hoofddoelstellingen, op onze eigen vijf sterren, waarvan de bedrijfsindividualiteit de eerste is. De andere sterren zijn gerelateerd aan de leveranciers, operatie & logistiek, de klanten en de mensen binnen onze organisatie.”

“We werken met cellen van tien tot

twaalf mensen die elkaar aanvullen. Leiderschap zoeken we laag in de organisatie en in teamverband. Is de leidinggevende bijvoorbeeld vooral ondernemend maar wat minder gestructureerd, dan wordt die teamleidingstaak aan iemand gegeven die dat beter kan. Verwijt dan die ondernemende persoon niet dat hij of zij niet structurend is, of andersom, maar laat ieder doen waar hij goed in is. Je verwijt een viool ook niet dat hij geen cello is. Samen vorm je een orkest en maak je muziek. *Dance!*”

lijke grootsheid die ego-krachten overwint. Een strijd die ogenschijnlijk in de buitenwereld gestreden wordt, maar zich in werkelijkheid in ieder van ons van binnen afspeelt. De weg naar buiten leidt naar binnen. Wat mij betreft dwars door het midden. Tem de astrale woestheid in de economie. Duik in hebzucht en egoïsme. Omarm Ahriman en Lucifer, zodat je hen kunt verlossen.” ☺

Ellen Winkel schrijft, spreekt en coacht vanuit de visie dat alles wat leeft deel is van een groter, samenhangend geheel.

“Wat ik zo mooi vind binnen het biodynamische wereldje, is dat boeren en andere betrokkenen dingen voor elkaar krijgen die anderen voor onmogelijk houden. Dat ze hun idealen volgen en hun creativiteit inzetten om hun dromen te verwezenlijken.”

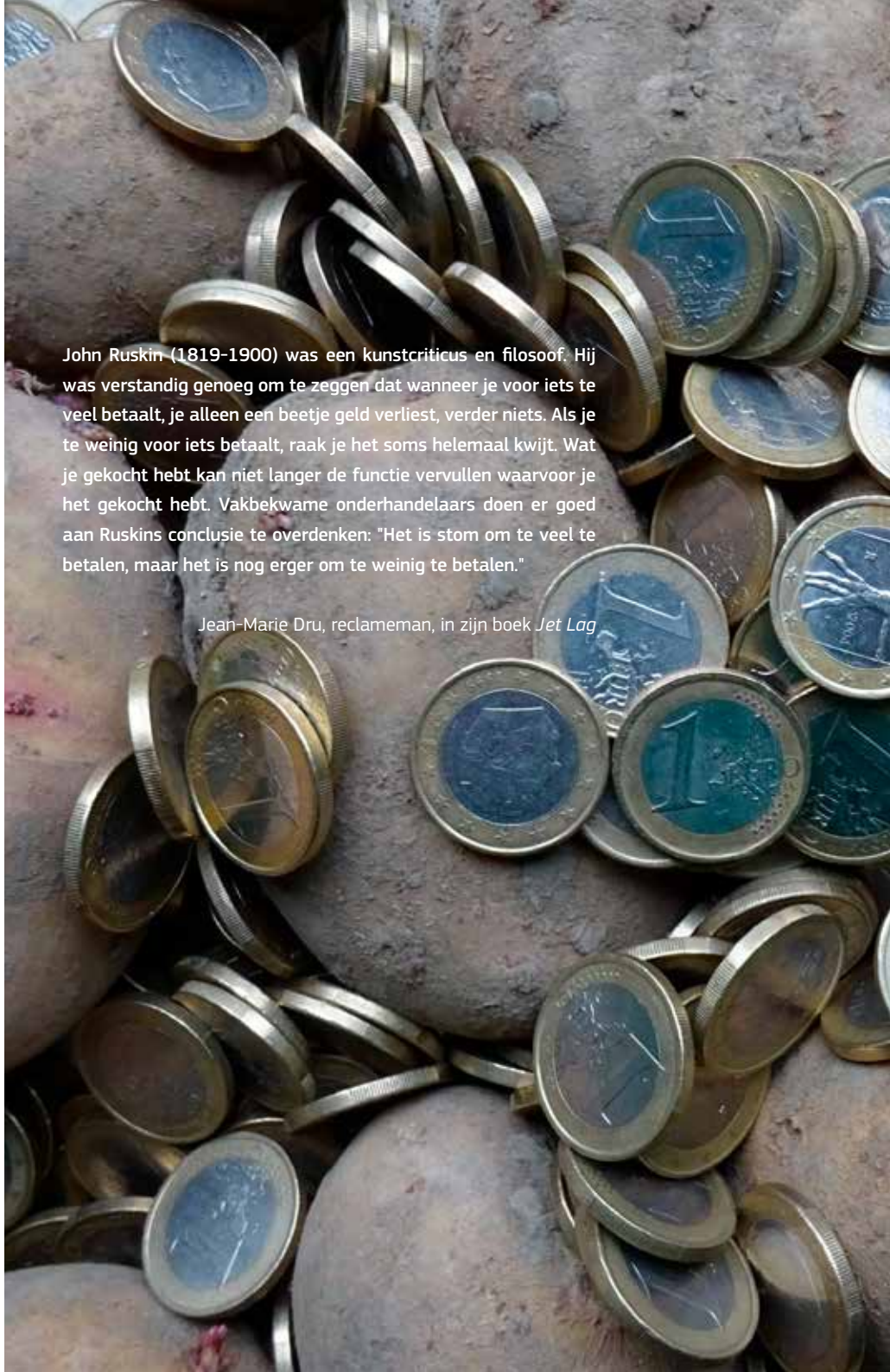
www.schrijfwinkel.nl

Derk Klein Bramel werkt als coach en adviseur voor organisaties en personen en is docent op Kraaybeekherhof. “Goed verteerde ervaring is de vruchtbare compost voor de toekomst.”

John Ruskin (1819-1900) was een kunstcriticus en filosoof. Hij was verstandig genoeg om te zeggen dat wanneer je voor iets te veel betaalt, je alleen een beetje geld verliest, verder niets. Als je te weinig voor iets betaalt, raak je het soms helemaal kwijt. Wat je gekocht hebt kan niet langer de functie vervullen waarvoor je het gekocht hebt. Vakbekwame onderhandelaars doen er goed aan Ruskins conclusie te overdenken: "Het is stom om te veel te betalen, maar het is nog erger om te weinig te betalen."

Jean-Marie Dru, reclameman, in zijn boek *Jet Lag*

Vrije grond – Kapitaal en Geldkringloop

Maria Tak van Poortvliet bracht de BD-landbouw naar Nederland. Al in 1926 startte zij Loverendale. Zij begreep dat privé-grondbezit een gezonde landbouw in de weg staat en nam het revolutionaire besluit om haar landerijen – familiebezit gedurende vele generaties – over te dragen aan Loverendale Cultuurmaatschappij. Zij vertrouwde haar grond toe aan het algemeen maatschappelijk belang: gezonde voedselvoorziening.

Tekst_Andries Palmboom Foto's_Annelijn Steenbruggen, Loverendale en Dick Boschloo

Vrije grond

Privé-bezit van landbouwgrond heeft een ondermijnend effect op de landbouw. Iedere grondtransactie werkt prijsopdrijvend. Dat brengt voor iedere nieuwe boer een steeds hogere financiële last met zich mee, die moet worden opgebracht door hogere rendementen; de voedselkwaliteit en de voedselprijzen komen erdoor onder druk te staan. Ook is grond een geliefd beleggingsobject, dat vatbaar is voor speculatie. En dat terwijl grond eigenlijk 'van zichzelf' is. Het moet in goed rentmeesterschap beheerd worden. Landbouwgrond is bedoeld om te voorzien in voedsel voor de bevolking, niet om privé-eigenaren/aandeelhouders nog rijker te maken. Grond moet 'vrij' zijn. Stichting Grondbeheer geeft het voorbeeld: 40 jaar geleden werd begonnen met het verwerven van schenkingen, waarmee

inmiddels tientallen hectares zijn vrij gekocht ten behoeve van biologisch-dynamische landbouw. Die grond wordt toebedeeld aan vakbekwame boeren, die hun bedrijf ermee kunnen voeren zonder oneigenlijke grondlasten.

Geneutraliseerd kapitaal

Er is een parallel tussen privé-grondbezit in de landbouw enerzijds en privé-kapitaalbezit in de economie anderzijds.

Privé-kapitaalbezit heeft een ondermijnend effect op de economie. Kapitaal is in het gunstige geval het appeltje voor de dorst. Het moet een goed rendement hebben, waarbij het dienstbaar is aan de samenleving. In zekere zin is ook kapitaal 'van zichzelf'. Het moet met goed rentmeesterschap beheerd worden. Echter: al te makkelijk gaat kapitaal op zoek naar het hoogste ren-

dement. Het wordt dan ingezet voor speculatie, en niet altijd voor ethisch verantwoorde ontwikkelingen. Daarbij wordt geld verdiend met geld, zonder dat er tastbare economische waarde tegenover staat, - losgezongen van de werkelijkheid. Zo vindt 'losgezongen' (aandelen)geld haar weg naar.....jawell!..... grond en gebouwen!

Dat heet vastgoed. Kort-door-de-bocht-gezegd staat het kapitaal daar letterlijk vast. Het hoopt zich daar zelfs op en blokkeert zo een gezonde waardenkringloop. In dat opzicht kan de economie zijn licht opsteken bij de BD-landbouw, hoe daar de meststoffen vanuit de kringloopgedachte worden beheerd.

Van een circulaire economie kan pas sprake zijn, als kapitaal 'van zichzelf' is en beheerd wordt voor een algemeen belang. 'Vrij kapitaal' als equivalent van 'vrije grond'. Zulk 'vrij kapitaal' bestaat al en wordt 'geneutraliseerd kapitaal' genoemd. Geneutraliseerd kapitaal is geen privé-bezit. Het is gekoppeld aan een algemeen belang. Het wordt toebedeeld aan vakbekwame mensen, die hun bedrijf ermee kunnen voeren. Het Nederlandse voorbeeld is Stichting Sleipnir (zie pag 8).

Nogmaals kort-door-de-bocht: er zal iets moeten veranderen aan de eigendomsverhoudingen, wereldwijd, willen de economie en de landbouw gezond worden. Het klinkt radicaal en revolutionair en dat is het ook. Want in het algemeen willen 'we' daar nog niet aan. De BD-landbouw kan ons echter inspireren: 40 jaar geleden was het ondenkbaar dat BIO tot de mainstream zou gaan behoren...

Geldkringloop, het belang van schenken

Er is niets mis met kapitaal, het moet alleen als geneutraliseerd kapitaal gezond zijn werk kunnen doen in de samenleving. Als je op een kringloopachtige manier naar de geld en waarden kijkt, zal je ontdekken dat er naast 'gewoon' kapitaal ook waardenoverschotten kunnen ontstaan. Om dat te leren zien was het voor mij nuttig om mij te verdiepen in de sociale driegeleding. Zelf meen ik waardenoverschotten, oftewel kapitaaloverschotten, te mogen zien in het (aandelen-)geld dat bij de rijken der aarde 'tegen de muren klotst'. Dat zijn precies de overschotten, die 'vastgoed' of 'snelle aandelen' neigen te worden, omdat we niet uit het gedachten-kringetje komen van 'er moet verdiend worden'. Daar stukt de waardenkringloop, of - erger nog - : daar neigen woekerprocessen op te treden en daaruit dreigen de volgende economische crises te ontstaan. Hoe kunnen we die overschotten uit hun stagnatie 'bevrijden'? Wel, ook daar levert de sociale driegeleding intrigerende gezichtspunten. Kort gezegd: de waardenkringloop wordt weer in stroom gebracht door ... schenkgeld.

Ik ben de overtuiging toegedaan, dat we in de BD verder moeten kijken dan onze neus lang is, namelijk niet alleen naar de BD-landbouw, maar ook naar een vernieuwende economie. Nadere studie en praktische experimenten zijn vereist!

Odin als voorbeeld

Binnen de Sleipnir-groep is Odin de groot-

ste deelnemer. Bij Odin is er geen sprake van privé-bezit. Het kapitaal is geneutraliseerd. De Coöperatie-structuur houdt in dat de leden (lees: klanten) mede-eigenaar zijn. Odin richt zich op de belanghebbenden (stakeholders), als dienstverlener, en zoekt de samenwerking, - niet de concurrentie. Een weerbarstige economische omgeving maakt dat niet altijd makkelijk realiseerbaar. Desondanks is Odin actief met schenkgeld. De Odin-imker kan zo bijen houden op BD-bedrijven voor het behoud van bij en vruchtbaarheid.

Bij Odin worden meerdere inzichten uit de sociale driegeleding in de praktijk gebracht, basale stappen ter voorbereiding van wat in het verlengde van de BD-landbouw aan de orde is: een vernieuwende economie.

Ik beschouw het als een voorrecht om daar te mogen werken! ☺

Andries Palmboom

is lid van de redactie van Dynamisch Perspectief en werkt bij Odin (medewerkerszaken).

"Vitaliteit is een kernbegrip in de BD-landbouw. Op een vitale landbouw hoort een vitale economie aan te sluiten. Dat is een economie van wederkerigheid, waarin de spelers oprechte interesse hebben in elkaar."

www.odin.nl

De landbouw als **biet**

Biologisch-dynamische landbouw
als deel van het sociale organisme

In de eerste voordracht van de landbouw cursus maakt Rudolf Steiner het direct duidelijk: het is levensvreemd om de landbouw als een geïsoleerd deel van de samenleving te zien “want de cursus zelf zal ons duidelijk maken dat de aangelegenheden van de landbouw aan alle kanten verweven zijn met de verste uithoeken van het menselijk leven en dat er eigenlijk nauwelijks een gebied is dat niet met de landbouw te maken heeft. In zekere zin (...) komen alle aangelegenheden van het menselijk leven in de landbouw samen.” *Tekst_John Hogenvorst*

Alles wat hij in de cursus zal vertellen, zegt Rudolf Steiner, zal “gestoeld moeten zijn op deze schijnbaar wat verder weg liggende dingen.” Dus: alle inzichten en aanwijzingen die hij in de landbouw cursus zal geven, berusten “op deze schijnbaar wat verder weg liggende dingen”. Anders gezegd: dat wat in de samenleving als geheel leeft, bepaalt in

belangrijke mate in hoeverre de biologisch-dynamische landbouw zich naar eigen aard en wezen zal kunnen manifesteren.

Waar doelt Rudolf Steiner (in 1924!) dan op? “Zoals u weet heeft ook de landbouw in zekere zin te lijden, ernstig te lijden onder de hele moderne cultuur. Deze hele moderne cultuur heeft vooral wat haar economische kant betreft destructieve vormen aangenomen, waarvan de verwoestende betekenis door veel mensen nog nauwelijks wordt beseft.” Krap een eeuw verder laat zich de vraag stellen hoe het nu gesteld is met “de verwoestende betekenis” van de economie. En de daarop aansluitende vraag zou zijn: is er voldoende besef van de gevolgen van de economische praktijk anno 2018?

Hoe kunnen wij deze problematiek, in relatie tot de biologisch-dynamische landbouw, benaderen om zicht te krijgen op het geheel? Met een laatste citaat van Rudolf Steiner wordt dat duidelijk: “Stel dat u

len en zeilen, de bestaansvoorwaarden van de biologisch-dynamische landbouw, moeten we naar de BD-landbouw kijken zoals de BD-boer naar zijn bieten kijkt. De BD-landbouw als biet. In welke omstandigheden, onder welke invloeden verkeert deze biet - en wat kan er gebeuren om deze biet te laten gedijen?

Tussen natuur en economie

Aan de ene kant van de landbouw hebben we te maken met de aarde, die de grondslag van de landbouw vormt. Beter is het, in het kader van dit artikel, te spreken over ‘natuur’, natuur opgevat als de aarde, bodemgesteldheid, vruchtbaarheid, klimaat en kosmische invloeden. De factor natuur is datgene waarmee de landbouw het te doen heeft. Daarin liggen gegevenheden besloten waarop de boer geen invloed heeft, en andere die hij geleidelijk, door zijn kunde en ervaring, kan verbeteren.

economie betreedt, veranderen zijn graan, bieten, appels of eieren in ‘waren’. En in de economie hoopt en verwacht de boer dat zijn waren een ‘waarde’ krijgen. Wanneer deze waarde daadwerkelijk, in ruil voor zijn oogst, in de vorm van geld de portemonnee van de boer binnen vloeit, is de cirkel bijna rond: in een gezonde economie ontvangt de boer namelijk als tegenprestatie voor het resultaat van zijn werk een zodanig bedrag dat hij (zij) en de zijnen op een menswaardige manier in al hun behoeften kunnen voorzien gedurende de tijd die nodig is om een volgende oogst te realiseren en in de economische kringloop binnen te brengen.¹

Wanneer het zou zijn zoals hier nu zo eenvoudig is weergegeven, zou alles in orde zijn: dan verkeert de biologisch-dynamische landbouw in optimale omstandigheden en is zijn welzijn en verdere ontwikkeling slechts afhankelijk van de natuur en van de kundigheid van de boer.

Zo zou het ook moeten zijn, alleen... Alleen weten wij allemaal dat het zo niet is.

Graan, bieten, appels of eieren veranderen in de economie in 'waren'. Daar krijgen ze een 'waarde'.

bieten in de grond hebt zitten: een biet te nemen voor wat hij is, binnen zijn beperkte grenzen, is onzinnig zodra die biet voor zijn groei misschien afhankelijk is van ontelbare omstandigheden die helemaal niet op de aarde, maar in de kosmische omgeving van de aarde te vinden zijn.”

Om zicht te krijgen op het welzijn, het rei-

De boer richt zijn arbeid op de natuur en dat leidt tot een resultaat: tot graan, groente of fruit, of tot producten van dierlijke oorsprong. Met dat resultaat zoekt de boer vervolgens zijn weg naar het andere, aan de landbouw aansluitende gebied: de economie. Op het moment dat de boer, figuurlijk gesproken, met zijn oogst in handen de

Prijsvervalsing

De boer, en zeker de BD-boer, ontvangt voor het resultaat van zijn werken niet de prijs die hij zou moeten krijgen. Dat kan allerlei gevolgen hebben, bijvoorbeeld: de levensstandaard van de boer bevindt zich rond de armoedegrens; de boer werkt zich structureel een slag in de rondte; de boer is afhankelijk van de inzet van vrijwilligers of stagiaires; de boer ontplooit allerlei ne-

venactiviteiten om de exploitatie rond te krijgen; de boer komt niet (niet meer of niet voldoende) toe aan het ontwikkelen en toepassen van het specifieke van de BD-landbouw. Het zijn allemaal illustraties van de 'valse' (= niet-juiste) prijs die de boer voor zijn productie ontvangt.

Wie als ondernemer voor zijn producten een te lage prijs ontvangt zal naar twee kanten kijken om zijn situatie te verbeteren: naar zijn eigen bedrijfsvoering om te zien of daar dingen beter kunnen, om zo de kosten te verminderen. Vervolgens zal hij naar 'de markt' kijken om te onderzoeken of hij zijn producten tegen een hogere waarde kan ruilen.

In de bedrijfsvoering van de boer zijn er altijd de lasten die verbonden zijn met het gebruik van de grond, in de vorm van pacht of de kosten van aankoop van de grond (hypotheek en rente). Hier stuiten wij op het vraagstuk van het eigendom. Omdat het in de wereld waarin onze biet, de BD-landbouw, groeit zo geregeld is dat grond verkoopbaar is, zijn de kosten die de boer voor het gebruik van de grond betaalt structureel te hoog. Steeds opnieuw, in het verloop van de tijd gezien, verandert de grond van eigenaar. Elke eigenaar begint met een forse investering die in het uitoefenen van het boerenbedrijf moet worden opgebracht en die de boer weer hoopt terug te verdienen door de grond op een gegeven moment weer aan zijn opvolger te verkopen, die weer begint met een forse investering, die,... Deze 'eigendomscarrou-

sel' draait al eeuwenlang, eigenlijk sinds in het Oude Rome het eigendomsrecht zoals wij het nu kennen ontstond.

Eén van de werkelijkheden waarop Rudolf Steiner de sociale driegeleding fundeerde, is die dat grond geen koopwaar is. (Dat wij doen alsof grond wél koopwaar is, is een soort kwaadaardige spookverschijning in het sociale leven.) Dat zou voor de landbouw betekenen dat de boer een gebruiksrecht krijgt toegekend om zijn land te bewerken - en dat gebruiksrecht eindigt wanneer de boer zijn capaciteiten, kennis en kunde niet meer inzet om die grond te bewerken. Voor dat gebruiksrecht zal hij ook zeker wel een bepaalde vergoeding moeten betalen. Maar de financieringskosten van grond die eenmaal is aangekocht, geen privé-eigendom is en niet meer wordt verhandeld, zullen met het verstrijken van de tijd alsmar lager worden. Dat zou dan bijvoorbeeld leiden tot een situatie waarin de vergoeding die de boer voor het gebruik van zijn grond betaalt afhankelijk is van de prijs die hij voor zijn productie ontvangt. Is die opbrengst laag, dan is ook de gebruiksvergoeding laag.

Wie zich, als boer, déze situatie voorstelt, zal misschien beleven dat dit voor zijn dagelijkse bedrijfsvoering zou zijn alsof een grijs wolkendek openbreekt en een lichtblauwe hemel zichtbaar wordt.

Binnen de eigen bedrijfsvoering heeft de boer, in de huidige situatie, stevast te maken met 'valse kosten': te hoge lasten voor het gebruik van zijn grond. En op 'de

markt'? Ook daar ontmoet de boer prijsvervalsing, of prijsmisvorming. Immers, in de economische praktijk van vandaag wordt 'het spel' van vraag en aanbod gespeeld. In dat krachtenspel begint de boer structureel met een achterstand, die samenhangt met de aard van zijn product: dat is namelijk aan bederf onderhevig. Weliswaar is graan langer houdbaar dan aardappels, die weer langer houdbaar zijn dan eieren, die weer langer houdbaar zijn dan sla - maar het opslaan van de oogst brengt kosten met zich mee, het klokje van de houdbaarheid tikt altijd door, en uitstel van verkoop betekent uitstel van inkomen.

Voeg daarbij de macht van de grote inkomende partijen, de versturende werking van overheidsmaatregelen (quota, heffingen en subsidies die inwerken op het aanbod, op de prijsvorming en - binnen de eigen bedrijfsvoering - op de kosten) en de concurrentie van producten uit de gangbare landbouw en wij zouden haast zeggen: het is een wonder dat er biologisch-dynamische landbouw is. Misschien zouden wij dat in alle ernst ook zo mogen zien. Dat zou ons kunnen helpen om dit reëel bestaande wonder in te bedden in een andere economische context, en daarmee dit wonder een verdere bestaansbasis en mogelijkheden tot verdere ontwikkeling te bieden.

Wonderen bestaan niet?

Ik verbeeld mij dat een boer die biologisch-dynamisch werkt, die daarin zijn ervaringen heeft opgedaan en zijn vaardigheden heeft

ontwikkeld, zich niet zal kunnen en willen voorstellen dat hij ooit weer 'gangbaar' zal boeren. Dat is onbestaanbaar.

Net zo onbestaanbaar is het dat de BD-landbouw nog niet is ingesponnen in een weefwerk op basis van de associatieve economie.

Daar waar de BD-boer met zijn oogst de economie binnenkomt, zou hij een associatieve economische kringloop moeten aantreffen. Een verband van inkopers (handel) en consumenten dat gebaseerd is op het gemeenschappelijk besef dat landbouw-handel-consumptie een geheel vormen waarin wederkerigheid van belangen en behoeften centraal staan: De consument heeft vandaag (maar ook in de toekomst) behoefte aan wat de BD-boer voortbrengt en moet daarom een prijs betalen die dit

ook mogelijk maakt / de boer voorziet in deze behoefte en heeft een inkomen nodig om dat te kunnen blijven doen / de handelaar brengt deze twee behoeften bij elkaar en zorgt voor transparantie: inzicht in kwaliteit, kwantiteit en prijsvorming - opdat behoeften worden vervuld en de juiste prijs zo dicht mogelijk wordt benaderd.

Wie, als boer, handelaar of consument, deze wederkerigheid van belangen en behoeften ten volle beseft, zal ook kunnen inzien dat het noodzaak is om verbanden te vormen waarin de wederkerigheid gediend kan worden. In het klein of in het groot, dat is voorsnog van secundair belang: dát er aan dergelijke verbanden (die op verschillende manieren kunnen worden vorm gegeven) wordt gewerkt, is waar het op aankomt.

Het realiseren van een situatie waarin de

BD-landbouw bevrijd is van de ketenen van het gangbare eigendomsrecht enerzijds, en anderzijds zijn producten in een associatieve economische kringloop binnenbrengt, zijn voor het geheel van de BD-landbouw wat de met liefde en kunde door de boer bewerkte aarde en de kosmische invloeden voor de biet zijn.

En zoals de boer weet dat uit een onogelijk klein bietenzaadje een volwaardige bietenplant groeit, zo kan wie met zorg denkt zien dat uit de kiemgedachten van de sociale driegeleding een menswaardige economie kan ontstaan. ☺

¹ Deze omschrijving is de omschrijving van 'de juiste prijs', een kernbegrip uit Steiners associatieve economie. Zie de vrdr van 29 juli 1922 in: *Economie. De wereld als één economie* (tweede druk 2018, Nearchus CV)

Nearchus en Driegonaal

Nearchus CV – een van de Sleipnir bedrijven (zie pag 8) – is een uitgeverij die zich richt op uitgaven over en vanuit de antroposofie én over een gezonde samenleving, geïnspireerd op de sociale impuls van de antroposofie.

Sinds 1989 verschenen circa 100 uitgaven van o.a. Rudolf Steiner, Dieter Brüll, Lex Bos, Harrie Salman, Cornelis Boogerd en Juul van der Stok. Nearchus is ook de uitgever van tijdschrift Driegonaal en verzorgt de brochurereeksen ABC Wegwijzers, ABC Opvoedwijzers en ABC Jaarfeesten.

Tijdschrift Driegonaal vertelt 'het verhaal van de sociale driegeleding' en dat wat dit gedachtengoed kan betekenen. Een jaargang Driegonaal bestaat uit zes nummers van 24 pagina's. Abonnees betalen per jaargang naar keuze: €13,50 (minimumtarief), €22,- (normaal tarief), of €33,- of meer (steuntarief).

www.driegonaal.nl

John Hoogervorst

is uitgever bij Nearchus. "Wij zijn rotsvast overtuigd van de betekenis van het antroposofische boek."

www.nearchus.nl

Levend denken

Tekst_Andries Palmboom Foto_Dick Boschloo

In de tachtiger jaren zat ik met bodemkundige Jan Bokhorst op een maisakker, waar al enige tijd kunst- en drijfmest was gebruikt. Hij liet mij zien hoe de zand- en kleideeltjes los van elkaar lagen en geen samenhang meer hadden met de humus. De kunstmest had voor de boer weliswaar mooie opbrengsten voortgebracht, maar de natuurlijke samenhang tussen de organische en minerale bodembestanddelen was verbroken. Van natuurlijke weerbaarheid en vruchtbaarheid was steeds minder sprake. Snelle voedingsstoffen, van buiten aangevoerd, hadden de eigenheid van de bodem overruled.

Verser in mijn geheugen ligt de roemloze ondergang van warenhuis V&D: equity-fondsen hadden hun snelle aandelengeld gestopt in een bedrijf dat helemaal bij de Nederlanders 'in het systeem' zat. Door de winkelpanden te gelde te maken en de

winkelactiviteiten erbij te laten bungelen leverde V&D weliswaar een mooie opbrengst op voor de nieuwe aandeelhouders, maar binnensteden leverden fors in op hun vitale samenhang. Snel geld had de lokale economische samenhang overruled.

Kortzichtig economisme

De overeenkomst tussen de twee voorbeelden is dat de veroorzakers niet verder keken dan hun eigen neus lang was. Hoe lang was hun neus dan? Ik bedoel: wat was hun scope? En hoezo hadden ze beter moeten weten? Welnu, ik vermoed dat de maisboer voor zijn gezin een goed inkomen wilde verwerven en zich liet leiden door de landbouwvoorlichting, maar dat hij vergat echt te kijken naar wat er gebeurde op het land. Terwijl ook de landbouwvoorlichting - en de hele wetenschappelijke wereld - haar inspanningen eenzijdig richtte op opbrengst en inkomenseffecten. Ik zie dat als een uitloper van het 'struggle for life'-principe, een strijdmodel.

Hetzelfde principe, maar dan tot in het extreme doorgevoerd, zie je in het V&D-voorbeeld. Het gaat daar al lang niet meer om het zekerstellen van een braaf gezinsinkomen. Bovendien kan je hier nauwelijks spreken over 'vergeten' te kijken naar wat er echt aan de hand is - in de economie dan... Eerder was hier sprake van moedwillige blindheid. Strijdmodel? Ja!

De andere algemene deler tussen de twee voorbeelden is 'economisme', de term die Jesse Klaver introduceerde. Waarmee hij bedoelt: de tendens om alles in de wereld te bekijken door de bril van het geld. Zo zijn er onlangs nog onderzoeken gedaan naar hoe natuurwaarden in geld uitgedrukt kunnen worden, met als doel om de natuur te laten meetellen in beleidsplannen!

Ja, de wereld van het geld.... de wereld waarin gerekend wordt, de wereld van getallen, de wereld van het meetbare .... een schijnbaar onbetwistbare wereld. Dat is de denkerwereld waar we zo in thuis zijn.

Tijdens de workshop 'Levend denken' op de winterconferentie.

Levend denken

In de biologisch-dynamische landbouw is dat anders. De slogan 'weet je deel van een groter geheel' spreekt boekdelen. Daar klinkt holisme in door: verder kijken dan je neus lang is, rekening houden met grotere samenhangen, samenwerken met de natuur, luisteren naar wat er is en daarop je handelingen aansluiten. Authentieke bedrijfs-individualiteit ontwikkelen. Gericht zijn op kwaliteit. Verbinding zoeken. Daar hoort een andere denkwereld bij.

Als ik de denkwereld van de meetbaarheid mag kenschetsen als een 'vierkante' denkwereld, dan is de BD-denkwereld een 'ronde' denkwereld, die als vanzelf voortkomt uit de organische natuur: levend denken. Daar zijn we ook in de BD nog niet zo in thuis, maar we doen ons best.

Zo is 'vitaliteit' in de BD een erkend begrip, maar het is nog moeilijk om het uit te leggen of voelbaar te maken. We oefenen ons waarnemingsvermogen om 'het levende' te leren kennen. We denken kringlopen slim door op stoffenniveau, maar schuwen niet om het stoffenniveau ook eens vanuit een ander perspectief te onderzoeken, bijvoorbeeld: wat is het karakter van stikstofwerking? We hebben volledig oog voor het proces van het zich ontwikkelende planten- of dierenleven

en zijn dus niet alleen geïnteresseerd in het verkoopbare eindproduct, wat slechts een momentopname is.

En - zeker niet onbelangrijk! - : we zijn ons ervan bewust dat we onderdeel zijn van de levende wereld en dat we ermee in verbinding staan. Daarom reflecteren we op onze verbinding met onze grond en met het bedrijf. Daarbij komen we andere lagen tegen dan alleen de fysieke natuur, - ook een zielslaag en een spirituele laag.

Verbinding zoeken.
Daar hoort een andere
denkwereld bij.

BD inspiratie voor de economie?

Een bodem, die als los zand aan elkaar hangt, is voor een BD-boer een wake-up call. Zo zou het V&D-voorbeeld ook een wake-up call moeten zijn voor de economie. De economie is in wezen niet puur een wereld van cijfers, van wiskundige precisie en van kille

berekening. Nee, economie is een levende wereld van onderlinge verbintenissen, waarvan het doel is om mensen in hun behoeftes te voorzien. Een wereld met oneindig veel schakels en radartjes, uiterst complex en beweeglijk, - nauwelijks te overzien.

De bijpassende denkwereld is de 'ronde' denkwereld: levend denken. Daar hoort in ieder geval bij: verder kijken dan je neus lang is, rekening houden met grotere samenhangen, samenwerken, verbinding zoeken.

Daar zijn we ook in de economie nog niet zo in thuis. Zodra BD-producten het bedrijf verlaten worden ze zelfs makkelijk speelbal van economistische 'vierkant-denken'-krachten. Gevolg: boer in de kramp & klant in de kramp. Zonde! Maar wel er zijn mooie initiatieven.

Zo zoeken BD-handelsinitiatieven aansluiting bij de belanghebbenden, de stakeholders. Met als voorbeelden: groenteabonnementen, voedselcoöperaties, voorraadfinanciering door klanten, het vrij maken van grond, CSA-bedrijven, enz.

Deze economie put uit dezelfde denkwereld als de BD-landbouw.

Een 'vitale' economie is bijvoorbeeld een bekend begrip, maar waarschijnlijk is de BD verder met het begrip vitaliteit. Kunnen grondgedachten over vitaliteit, die in de BD

zijn ontwikkeld, inspirerend zijn voor de economie?

Zouden we in de economie niet, net als in de BD, volledig oog moeten hebben voor het proces van goederen- en geldkringlopen en dus niet alleen geïnteresseerd moeten zijn in de momentopname, waarmee ik bedoel: alleen mijn eigen transactiemoment?

En ook dit: de BD-boer reflecteert op zijn verbinding met zijn grond en met zijn bedrijf en zoekt naar 'intuning' op allerlei kringlopen. Zo zou ook iedere deelnemer aan het economische proces (dat zijn wij allemaal!) kunnen reflecteren op zijn/haar verbinding met zijn/haar goederen en geld. Om zo 'in tune' te komen met allerlei – in dit geval economische – kringlopen.

Wat er in de BD al gedaan wordt aan dergelijke reflectie, zoals Beroepsonwikkeling, kan inspirerend zijn voor ieders reflectie op zijn eigen handelen in de economie. Je zult daarbij ongetwijfeld andere lagen tegenkomen dan alleen materiële waarden, - ook een zielslaag en een spirituele laag...

Mens worden aan ...

Van Grote Woorden houd ik niet, maar het motto van Warmonderhof vind ik inspirerend: 'mens worden aan de landbouw'. Parallel daaraan geldt net zo goed: 'mens worden aan de economie'.

Grote Woorden? Ja, maar wel uit het leven gegrepen! Eigenlijk kan het niet alledaagser, want iedere dag neem je economische beslissingen. Die lijken klein en onbeduidend, maar... ☺

Driegeleding in het dagelijks leven

Op weg naar een menselijkere samenleving kennen we allemaal voorbeelden van vastgelopen ontmoetingen. En hoe die tot teleurstelling, verbittering of wanhoop kunnen leiden. We kunnen ook vaak de sociale structuren aanwijzen die het ons lastig maken. Maar het kan ook anders. *Tekst_Yvette de Vries Foto_Albert de Vries*

In het afgelopen jaar hadden we een vrij grote verbouwing van ons huis. Het was een prachtige gelegenheid om te beleven hoeveel mensen er betrokken zijn bij zo'n project. Mensen die je daadwerkelijk ontmoet, maar door de aangesleepte materialen ook mensen in fabrieken ver weg, op schepen en vrachtwagens, in kantoren en mijnen.

Drie ontmoetingen

Bij ons thuis, op de bouwplaats, kon ik van dichtbij de samenwerking volgen en terugkijkend maakt het proces me nog steeds enthousiast. Een architect en een loodgieter, een stukadoor, een glaszetter en iemand die de deuren afhangt, iemand die de bouwcontainer voorrijdt en weghaalt en dan heb ik ze nog lang niet allemaal genoemd. Ieder draagt zijn steentje bij. De bouwleider moest het allemaal coördineren en controleren, maar het was duidelijk dat dat laatste vooral een stimuleren was, met respect voor ieders expertise. En dat die manier van werken het plezier en het meedenken en daardoor het resultaat, ten goede kwam.

Natuurlijk moesten er veel afspraken worden gemaakt, en daarmee kom ik op een tweede vorm van ontmoeting. Tussen de werkers en ons, de bewoners: Hoe laat zijn jullie er? Moeten we thuis zijn? En natuurlijk moest er onderling worden afgestemd, omdat de ene klus afhangt van de andere. Er waren afspraken over prijzen en mate-

rialen en over zelf uitvoeren van bepaalde werkzaamheden. En over al deze zaken was regelmatig overleg: Waar zitten we in het proces? Heeft iedereen nog hetzelfde voor ogen? Als je iets niet snapt, zeg het! Ik had van te voren niet verwacht dat hiervoor zo uitgebreid en vanzelfsprekend de tijd zou worden genomen. Maar dat dat zo was heeft veel bijgedragen aan de prettige afwikkeling.

Daarmee kom ik op de derde ontmoeting. Wij waren blij met de uitvoering van de opdracht, zij tevreden met de prijs die ervoor betaald werd. Wat wij niet konden overzien, maar waar we toch niet helemaal blind voor wilden zijn was de vraag of onze behoefte ook paste binnen een groter geheel. Want hoe zit dat eigenlijk met al die aangesleepte spullen, waar komen ze vandaan, het hout, het cement, de koperen en kunststof buizen, maar ook de graafmachine en de boor? En hoe ziet het er daar dan uit? Hoe zijn de arbeidsomstandigheden er? Wat zijn de gevolgen voor het milieu van de winning, van de productie? Konden we bijvoorbeeld milieuvriendelijke(r) materialen gebruiken? En betalen?

Drie sociale processen

Uit de voorgaande beschrijving komen drie verschillende sociale processen naar voren. Sociale processen waar iedereen voortdurend deel van uitmaakt, of dat nu bewust is of niet. Het eerste proces beschrijft de menselijke ontmoeting voor zover we met an-

deren samenwerken om een product te vervaardigen of een dienst uit te voeren. We zetten daarvoor kennis en vaardigheden in én ontwikkelen die. De mens verschijnt als iemand die talenten heeft, verschillend aan die van een ander. Uithoudingsvermogen, tempoverschillen, meer of minder ervaring, kortom, de heel eigen manier van werken, dat speelt hier allemaal een rol. Kunnen we bij de ander die individuele vaardigheden zien, erkennen, de ruimte geven?

Als we elkaar als verantwoordelijke medeburgers aanspreken bewegen we ons in het tweede gebied. Houden we rekening met elkaar? Komen we een afspraak na? En wat als dat niet gelukt is? Hier zien we dat het nodig is dat we bij het maken van de afspraak de ander serieus hebben genomen. Hebben we erop gelet dat hij het voorgestelde begreep, hebben we ons in zijn bezwaren verdiept of ze gewoon van tafel geveegd? Zijn we echt met wederzijdse instemming tot iets gekomen, of hebben we eigenlijk de ander tot instemming gedwongen? Een voorbeeld dat door scholieren altijd onmiddellijk herkend wordt: Hoezo mag de leraar ongestraft te laat komen en ik niet? Op dit punt zijn we toch gelijk!

De mens als een behoeftig wezen heb ik in mijn bouwvoorbeeld als laatste beschreven, maar in de biografie is dat het eerste wat zichtbaar wordt. Een baby heeft meteen eten, drinken, geborgenheid en aandacht nodig, maar of het in staat zal zijn

een mondig burger te worden en welke talenten het meebrengt, dat wordt pas gaandeweg zichtbaar. De vraag die in het gebied van de behoeftebevrediging vooruitgang kan betekenen luidt: Hoe kunnen we de behoeftes zowel individueel als eerlijk bevredigen? Hoe kunnen we verdelen, in plaats van opeisen? Hoe kunnen we alle mensen, aarde en kosmos, daarbij in het bewustzijn houden?

We voeren als het ware voortdurend drie verschillende gesprekken met elkaar

Drievoudige interesse

We kunnen het boven beschrevene als volgt in wetmatigheden uitdrukken: Behoeftbevrediging vindt des te beter plaats naarmate de mensen die het aangaat *broederlijk* handelen. Afspraken over rechten en plichten blijken des te beter stand te houden naarmate de mensen die erbij betrokken zijn elkaars *gelijkwaardigheid* in het oog houden. Samenwerking ontwikkelt zich des te vruchtbaarder, naarmate men elkaars *vrijheid* waarborgt.

We voeren als het ware voortdurend in drie verschillende gebieden gesprekken met elkaar. In het gebied van het samenwerken kan het gaan over de vraag: Welk gesprek kan ik voeren met degene die mijn bedrijf

overneemt, met een stagiair, of met een vrijwilliger? Hoe kan ik deze mensen helpen hun individuele mogelijkheden in dienst te stellen van het geheel? De één komt beter tot zijn recht als ik veel ruimte geef, de ander heeft juist intensieve begeleiding nodig. Duidelijk is dat uiteindelijk noch het bedrijf noch de mensen gedijen, wanneer ik blijf volhouden dat alles precies zo gedaan moet worden als ik me dat voorstel. Aan

de andere kant kan het houvast bieden als je een bepaalde, beproefde manier gewoon na mag doen, omdat het je helpt de taak tot tevredenheid uit te voeren. En dat zo'n gevoel helpt om je verder te ontwikkelen, is wel zeker. Wat voor specifiek brengt de ander mee? Heb ik ook oog voor wat ik van hem kan leren? Elk gesprek is uniek, afhankelijk van de betrokkenen.

In het gebied van het sluiten van overeenkomsten kan ik me afvragen of ik de ander voldoende heb geïnformeerd, of ik hem ook de nadelen heb willen laten zien, of hij genoeg tijd heeft gekregen om zijn mening te vormen. Maar ook: schat ik zijn mondigheid goed in? Op welke leeftijd, bijvoorbeeld, kan een kind meebeslissen, en waarover?

Het derde gebied voert ons, we zagen het al, de hele wereld over. Want ik kan nog relatief gemakkelijk de behoeftes van mijn kinderen, leerlingen of klanten overzien, maar van de mensen die de motor van mijn auto hebben gebouwd? Van degenen die mijn computerprogramma hebben bedacht? Hoe zit het met de uitputting van de aarde in Afrika? Wat gebeurt er bij olieboringen in zee met de oceaan? Dat zijn lastig te beantwoorden vragen. Toch zien we overal kiemen van zo'n wereldomvattend bewustzijn: in de inzet voor Fair Trade bijvoorbeeld, in het inzicht dat we allemaal afhankelijk zijn van dezelfde, eindige, grondstoffen, in de interesse voor het lot van mensen die we nooit persoonlijk zullen leren kennen.

Vragen en luisteren

Het is duidelijk dat de gesprekken niet perse verbaal bedoeld zijn. Het gaat om een vragende, een luisterende houding, het ontwikkelen van een drievoudige interesse: interesse voor wat de ander meebrengt, interesse voor zijn keuzevrijheid, en interesse voor wat hij nodig heeft, gerelateerd aan het beschikbare. Daarvoor moeten we onze blik a.h.w. omkeren. Weg van het eigenbelang naar het belang van de ander. Dat vraagt dat we ook van onszelf weten wat we kunnen en wat we nodig hebben.

Er begint een onuitputtelijke reeks vragen waarop we de antwoorden voorlopig voor het overgrote deel schuldig blijven, maar door het stellen van de vragen verandert

er al iets aan onze relatie met de wereld. En als we vragende, dus onderzoekende, mensen zijn geworden in dit opzicht, zullen we dingen uitproberen en van onze fouten leren. We zullen gaandeweg de sociale fantasie ontwikkelen die we nodig hebben om iets te doen aan concrete sociale problemen. En hopelijk de moed om het bij misers en tegenslagen niet op te geven!

Als vergezicht en spannende vervolgvraag een citaat van Christof Lindenau, dat het bovenstaande samenvat (uit *Ontmoeting en samenwerking, De kiemkracht van de sociale driegeleding* 1988, Christofoor): "Hoe meer in een maatschappelijk verband behoeftebevrediging in broederschap plaatsvindt, overeenkomsten op basis van gelijkheid worden afgesloten en het werk in vrijheid

wordt verricht, dit alles vanuit een actieve interesse voor de andere mens, des te meer ontstaat een driegelede, gedifferentieerde maatschappijstructuur. Hoe meer echter het maatschappelijke gebeuren beheerst wordt door de interesse voor zichzelf in de beïnvloeding van buitenaf, machtsuitoefening en winstmaximalisatie, des te meer tendeert deze maatschappij naar een gelijkvormig, centralistisch systeem." 🐦

Literatuur: Christof Lindenau, Soziale Dreigliederung: Der Weg zu einer lernenden Gesellschaft, Freies Geistesleben, 1989

Vakmanschap

"In de werkgroep bij Yvette de Vries vertelde iemand dat hij op zijn werk de samenwerking slecht vindt lopen. De vraag wat je behoeftes zijn maakte toen iets wakker. De conclusie was dat je het zelf moet gaan invullen, heel dicht bij jezelf blijven. "Ik wil iedereen elke week een keer bij elkaar zien, al is het bij het schoonmaken van de wc." Dat werd de vraag.

Dat is heel concreet.

Dat het bij samenwerken om je vaardigheden gaat. Dat vind ik mooi. Het woord vrijheid heeft me getriggerd. In de stichtingsakte van de ambachtsschool in Zwolle staat al sinds 1886: "Wie een vaardig vakman is kan zijn naam met waarde dragen en heeft daarmee zeggenschap om dat vrij in te zetten." Eerder waren we allemaal slaven. Ik begeleid mensen in een reïntegratieproces bij ziekte. Vorige week zei ik nog tegen iemand: "Je wordt niet alleen beter, je wordt nog veel meer dan beter!" Na de workshop denk ik dat ik mezelf nog veel meer kan terughouden. Vertrouwen in wat de mensen al kunnen. Ik ben altijd geneigd het over te nemen, of voor te doen. Dat ga ik veranderen."

Leo Oosterloo (63), De Moestuinboer
www.facebook.com/leo.oosterloo.90

Yvette de Vries werkt mee aan Puppenbühne Karfunkelstein in Bochum en geeft bijles.

"Tijdens mijn opleiding aan de VPA kwam ik bij Christof Lindenaus visie op de sociale driegeleding terecht. Ja! dacht ik: Hier gaan individuele en maatschappelijke ontwikkeling samen! Ik kan meteen beginnen."

www.karfunkelstein.net

Zoek de verschillen

Tekst_Andries Palmboom

“Eerst had ik een natuurvoedingswinkel in Utrecht, de grote stad. Daar was het heel gewoon, dat een klant een losse krentenbol kwam kopen, en die vervolgens lopend op straat op ging eten. In Zeist, waarheen ik later verhuisde (De Groene Winkel), was zoiets overduidelijk ‘not-done’. Wat een verschil in klantenkring!”. Winkelier Rudi Gerding is hier aan het woord.

“Eerst werkte ik op tuinderijen op zandgrond. Als we landelijke bijeenkomsten hadden met collega’s, dan ergerde ik mij altijd aan de klei-boeren. Die zegden vaak op het allerlaatste moment af. Later kwam ik te werken in Zeeland, op de klei. Toen begon ik mijn klei-collega’s te begrijpen. Kleigrond is of te nat en blubberig om het land op te kunnen; of het is keihard van de droogte en dan kan je het ook niet bewerken. Het luistert dus heel nauw op welk moment je de grondbewerkingen doet. Dat is niet alleen zo van dag tot dag, maar ik ontdekte dat het zelfs van uur tot uur verschilt.

Nu teel ik weer op het zand, in Brabant..”
Hier is René Groenen aan het woord, BD-tuinder van De Beersche Hoeve.

Verschillen?

Tsja ..., René werkt in de landbouw en is vertrouwd met het werken met de grond. Als hij zijn grond niet kent, dan wordt het niks met de teelt. Als BD-tuinder zal hij zijn grond willen ontwikkelen, vruchtbaarder en vitaler willen maken. Dat betekent: aandacht geven aan humusvorming, want dat is het leven-dragende element op zijn bedrijf. Liever dat hij met compost van eigen bodem de vruchtbaarheid opbouwt dan dat meststoffen van buiten worden aangevoerd. Zijn tuinderij zal eigenheid ontwikkelen en daarbij het karakter dragen van de gegevens: de grond, het klimaat en allerlei omgevingsfactoren. Ja, een klei-bedrijf heeft een heel ander karakter dan een zand-bedrijf!

Maar René’s tuinderij zal bovenal het karakter dragen van de mens René: hoe hij zijn teeltmaatregelen neemt, hoe hij ‘luistert’ naar de groeiverschijnselen op De Beersche Hoeve en hoe hij zich daarmee verbindt. Hoe ‘waarachtiger’ - hoe authentieker. In de BD noemen we dat: ‘bedrijfs-individualiteit’. De karaktervolle, veelzeggende producten van de BD-tuinder hebben echt iets te bieden!

Of overeenkomsten?

En Rudi? Hij werkt in de handel en is vertrouwd met het werken met klanten. Als hij zijn klanten niet kent, dan wordt het niks met de winkel. Als winkelier zal hij zijn klantenkring willen ontwikkelen. Liever dat de bestaande klanten zich verbonden voelen en dat ze mond-tot-mond-reclame maken, dan dat een anonieme marketing-campagne het publiek moet verleiden om naar de winkel te komen. Zijn winkel zal eigenheid ontwikkelen en daarbij het karakter dragen van de gegevens: het marktgebied, de bevolkingsamenstelling, plaatselijke tradities, de bereikbaarheid en allerlei omgevingsfactoren.

Ja, een stadswinkel heeft een heel ander karakter dan een dorpswinkel!

Maar Rudi's winkel zal bovenal het karakter dragen van de mens Rudi: hoe hij zijn verkoopmaatregelen neemt, hoe hij 'luistert' naar het aankoopgedrag in Zeist en hoe hij zich daarmee verbindt. Hoe 'waarachtiger' - hoe authentieker. Als we zoiets in de BD-landbouw 'bedrijfsindividualiteit' noemen, dan mogen we het toch in de handel ook zo noemen? Een karaktervolle, veelzeggende winkel heeft echt iets te bieden!

Humus als inspiratie en het tegenbeeld

Als je het zo bekijkt zijn er parallellen tussen landbouw- en handelswereld. Zouden de principes van humusvorming inspirerend kunnen zijn voor winkeliers, die aan waarachtige klantenverbinding wil werken? Graag zou ik een winkelier en een boer bij elkaar willen zetten om dat samen eens te verkennen!

Vanuit het tegenbeeld gezien, is mij in ieder geval één parallel duidelijk:

- Samenhangende humus zal zich nooit ontwikkelen bij kunstmestgebruik, wat ik schaar onder 'anoniem en opdringerig effectbejag'. Dat levert voor de vruchtbaarheid niets op en qua opbrengst is er slechts een oppervlakkig en kort resultaat.
- Klant-verbondenheid zal zich nooit ontwikkelen bij puur geld-gedreven marketing, wat ik schaar onder 'anoniem en opdringerig effectbejag', wat eveneens slechts een oppervlakkig en kort resultaat oplevert. ☞

“Je moet jezelf onmogelijke doelen stellen. Als iemand zegt ‘Dat zal wel mogelijk zijn’, dan is het waarschijnlijk niet de moeite waard om te doen.”

Helmy Abouleish

ERF & WINKEL

Erf & Winkel wil helpen je winkel optimaal te maken.
Of ... we helpen hem vanaf het begin mee op te bouwen.

www.erf-en-winkel.nl

Beide meer dan 30 jaar ervaring in de branche.

Hans-Piet van Sprang
06-83171707
Pieter van Gurp
06-16946067

Lokale

Tom Baaij verkoopt veel lokale producten in een zelfstandige winkel in Schagen. Hij heeft twee hele duidelijke motto's: decentraliseren en samenwerken. *Tekst Ilse Beurskens-van den Bosch*

Bosch

Vorig jaar raakte ik in een inspirerend gesprek met Tom Baaij. Tom werkte toen in een kleine zelfstandige natuurvoedingswinkel in Schagen 'Centrum Woord van Wijsheid'. Hier vertelt hij zijn visie.

Decentraliseren

“Decentraliseren is mijn motto. Lokaal is waar ik voor sta. Ik ben één dag in de week bezig met het ophalen van verse streekproducten bij boeren in Noord-Holland. Ik ga ook naar een lokale bakker. Zo weet ik wat ik verkoop. Dat vind ik belang-

samenwerking

rijk, want ik wil een goede kwaliteit. Klanten waarderen dat. Ze vinden het fantastisch dat ik precies weet waar de producten vandaan komen, dat ik hun groenten op het land heb zien staan. Sinds ik dit doe – dat is nu drie jaar – is het aantal klanten verdubbeld. En dat is nodig, want zelfstandige winkels hebben het moeilijk, terwijl we ze nodig hebben om goede kwaliteit en het lokale te waarborgen. Groothandels hebben we natuurlijk ook nodig, voor de logistiek en voor de producten van ver. Het kunnen grote groothandels blijven, maar de centrale organisatie kunnen we mijns inziens beter vervangen door een lokale organisatie. Een lokale organisatie voor zo veel mogelijk lokale producten. Het is toch belachelijk dat een product uit je omgeving eerst helemaal naar een centraal punt ver weg moet gaan om vervolgens weer terug te komen bij jou? Dat is niet meer lokaal en niet duurzaam en daarmee creëer je als win-

kelier ook geen verbintenis met je product en de producent. Als je lokaal opereert blijf je nauwer betrokken met de producenten waardoor je ook individualiteit, identiteit en kwaliteit kan blijven waarborgen samen met de producent of teler. Sociaal contact creëert verbintenis. Daar wordt toch iedereen gelukkig van!”

Samenwerken

“Maar dat is maar één kant van het verhaal. Ik heb nog een motto: ga anders met elkaar om, ga samenwerken. Ik ben opgegroeid met goed biologisch eten. Toen ik het huis uit ging, heb ik dat laten verwateren. Ik werkte toen in een groot farmaceutisch bedrijf en voelde me daar een nummer. Mijn werkgever was niet geïnteresseerd in mij. Mijn collega's waren niet geïnteresseerd in hun werk, alleen in hun salaris. Hierdoor kreeg ik op jonge leeftijd een burn-out, omdat men

geen rekening hield met het totaal van een persoon. Alles is belangrijk en heeft invloed op het geheel. Toen is mijn zoektocht naar wat belangrijk is in het leven begonnen. Ik ben tot de conclusie gekomen dat een holistische aanpak het beste bij mij past en naar mijn idee bij de wereld. Iets is holistisch wanneer er naar het geheel wordt gekeken en niet naar de som van de verschillende onderdelen waaruit iets is opgebouwd. Samen maken wij deze wereld en daarom moeten wij ook samenwerken met elkaar. Decentralisatie vraagt om samenwerking tussen de lokale kleine ondernemers, producenten en telers. Het is te begrijpen dat boeren verkoop aan eigen huis organiseren. Maar ik hoop dat zij daarnaast ook de kleine zelfstandige ondernemer in de buurt opzoeken. Zo kunnen we een brug creëren in het huidige biologische verkoopkanaal, waar consumenten ons kunnen vinden.”

Ilse Beurskens-van den Bosch schrijft over voeding in het licht van het antroposofische mens- en wereldbeeld en is docent op Kraaybeekhof.

“Als je de mens, het leven op aarde en de kosmos als geheel ziet, vind je een basis voor je eigen weg en je eigen keuzes.”

www.voedsaam.n

Common Sense anno nu

Inno Kock tijdens de workshop 'Wat beweegt mijn ketenpartners' op de winterconferentie.

Langzij de biologisch dynamische landbouw is het besef van en de roep om sociale vernieuwing al lang(er) voelbaar. Al meteen in het begin van de Landbouwcursus plaatst Rudolf Steiner de landbouw in een context tot het hele menselijke leven en de samenleving. Ik lees daar dat landbouw beoefenen en voedsel produceren niet op een eigen, natuurlijke wijze mogelijk zijn, als overheersende economische krachten (motieven) de overhand hebben en houden in het landbouw-werk. *Tekst_Inno Kock*

Het is hoopvol om te zien hoe nu, drie en negentig jaar later, wereldwijd het besef groeit, dat wij, de mensheid, anders met de Aarde en met onszelf om te gaan hebben. Het lijkt en is tragisch, dat dit besef maar langzaam tot verandering en vernieuwing aanleiding geeft.

Vanuit zowel het hoopvolle als het fatalistische (depressieve) gezichtspunt zien we initiatieven ontstaan om weer op vruchtbare wijze de bodem te bewerken en voedsel te produceren.

En initiatieven om vruchtbaar te werken beperken zich niet tot de landbouw alleen. In de verwerking en handel zien we deze terug. 'Sociale vernieuwing' is een samenleving brede beweging.

Eigenlijk is het ondoenlijk om alle initiatieven en bedrijven te benoemen. Onderstaande sleutelbegrippen/zoekwoorden laten een netwerk van vernieuwing aan de oppervlakte komen. Ze zijn kenmerkend voor een hele beweging, die landelijk en ook wereldwijd gaande is:

Community Supported Agriculture, Gemeenschapslandbouw, korte ketens, Voedsel Anders, Voedselcoöperatie, Grondbe-

heer, Toegang tot land, Toekomstboeren. In het kielzog zijn begrippen te 'zoeken' waar vernieuwende sociale perspectieven onderdeel zijn van de inhoud: agro-ecologie, permacultuur, voedselbos, stadslandbouw. Het belang van gezamenlijk werken aan bodem, natuurlijk kapitaal en landschapsherstel is ook zichtbaar bij Slow Food, Terra Madre, Commonland, Bodemboeren, Natuurinclusieve landbouw. De BD-Vereniging neemt deel aan de Transitiecoalitie Voedsel waarin meer dan honderd bedrijven, organisaties en experts zich hebben verenigd.

Bijzonder zijn de hoofdthema's die consequent terugkomen. Allereerst is er het vraagstuk van toegang tot grond of land. Dit impliceert meteen al grondgebonden landbouw. Overal waar land schaars is en het grondgebruik afhankelijk is van de grondeigenaar en/of vaak financieel 'terugverdiend' moet worden uit landbouwopbrengsten, zien we dat economische motieven een hoofdrol gaan spelen. Rente- en hypotheeklasten of de pacht drukken direct het rendement van het landbouw-

product. Daarom wordt er op steeds meer plaatsen gezocht naar 'vrij' beschikbare grond, naar toegang tot beschermd land, waar vanuit natuurlijke kringlopen geboerd kan worden. Hierdoor kan er kapitaalextensiever aan primaire productie gewerkt worden.

Een ander thema is, dat inkomen voor de boer uit (land)arbeid steeds vaker minder direct uit de opbrengsten van de landbouwproductie gehaald hoeft te worden. Door een gemeenschap van betrokken klanten, leden van een coöperatie bijvoorbeeld wordt al basaal 'inkomen' gegenereerd voor de boer(en). Agrarische productie is niet te vergelijken met maakindustrie. De primaire productie is niet renderend van aard: de boer verzorgt de bodem, de planten en de dieren, bovenal de 'natuur'. De opbrengsten daarvan, de vruchten, zijn ter verdeling onder de vruchtgebruikers, uiteindelijk consumenten.

Als derde thema zien we bewuste consumenten, die kiezen voor kwaliteit van voeding boven kwantiteit of (lage) prijs. Zij stellen als eerste de hele biologische keten in staat zich anders te ontwikkelen, door hun directe

en indirecte bijdragen aan de voedselproductie. De klant neemt zijn rol en verantwoordelijkheid als 'co-producent'.

En zo krijgt *common sense* in de landbouw een dubbele betekenis, namelijk die van het gezonde (boeren)verstand als het om bedrijfsinrichting en -maatregelen door de boer gaat. En daarnaast gaat het om de gemeenschapszin, het besef dat landbouw tot de *commons* behoort omdat het voor iedereen de voedingsbodem van het bestaan vormt. De biologische keten is er van, voor en door de stakeholders. Dat zijn wij allemaal. ☺

Inno Kock werkt in en aan consument-producentverbanden.

"Goed voedsel, goed voor iedereen, met zorg voor de Aarde"

www.lazuur.com

Vrije grond

*Tekst_ Annelijn Steenbruggen
Foto_ Olaf Kaspers en Annelijn Steenbruggen*

De eeuwigdurende obligaties aan toonder in biodynamische

landbouwgrond, die Stichting Grondbeheer twee jaar geleden heeft uitgebracht, worden enthousiast gekocht door particulieren en ondernemers. Kees van Biert, voorzitter van

Stichting Grondbeheer, daagt nu ook pensioenfondsen uit om te beleggen in deze obligaties: "Genieten van je pensioen betekent niet alleen dat je elke maand geld op je bankrekening krijgt gestort maar ook dat er nog een mooie leefomgeving is. De extreem hoge winsten waar pensioenfondsen nu met hun beleggingen naar streven, hebben ook een extreme keerzijde: ze werken verwoestend voor natuur en milieu. Maar wat heb je aan die centen als je niet meer kunt eten en drinken? Ik heb al een aantal keer het gesprek geopend bij pensioenfondsen. Ze zijn super enthousiast over het maatschappelijke doel van onze obligaties maar ze schrikken van het lage financiële rendement. Toch houd ik vol. Het financiële rendement van onze obligaties is inderdaad laag maar het is wel een stabiele cashflow. Bovendien brengen ze een driedubbele waardencreatie op: behalve een kleine financiële winst bieden ze ook garantie op een schone leefomgeving en gezonde voeding. Kortom, met een investering in biody-

Moestuinfilosofietje

namische landbouwgrond werk je aan de randvoorwaarden om ontspannen met pensioen te kunnen gaan.” 🌱

www.bdgrondbeheer.nl

Annelijn Steenbruggen

schrijft de verhalen van wetenschappers, boeren en innovators die vertellen hoe we op een evenwichtige manier met onze waterbronnen, bodems en natuurgebieden kunnen omgaan.

“De biodynamische landbouw vind ik een lichtend voorbeeld hoe wij vandaag van de aardse rijkdommen kunnen genieten én tegelijkertijd kunnen behouden voor de volgende generatie.”

annelijnsteenbruggen.nl

Brug

Tekst Conny Ruigrok

Het tuinseizoen is nagenoeg voorbij. Bij maan en zon in het sterrenteken Maagd, compost ingebracht. Lege bedden zijn met Phacelia ingezaaid en /of met bladeren bedekt. Tijd van terugkijken. Wat lukte er, wat niet en hoe ga ik het volgend jaar anders doen? Drie jaar hard gewerkt aan mijn BD moestuintje: schema's, wisselteelt, zaaien, onkruid trekken, snoeien op tijden dat de maan door het juiste teken gaat en de planeten gunstig staan. Maar... alles waar ik zo mijn best voor deed, kwam niet op, geen bietjes, geen sla, geen worteltjes. De randen van mijn tuinbedjes, waar de natuur haar gang mocht gaan, tierden welig in een stralende biodiversiteit. Op het moment dat ik moedeloos inzakte en bedacht dat vrijwilligerswerk bij de een of andere instelling misschien meer nut had, kwam het idee naar me toe van de tuin als

spiegel. Dagen hield deze gedachte mij bezig, maar er wilde maar geen kwartje vallen. Tot ik letterlijk in mezelf zei hoe ik het ervoer: “ik werk me rot en het leidt tot niets...”. “...als ik DENK dat het zou moeten”, kwam daar achteraan! Want als ik anders kijk, komt er heel veel op, maar dat komt niet overeen met mijn beeld van wat ik zou WILLEN.

Ogenschijnlijk liet ik de touwtjes van de tuin vieren. Daardoor was er meer ruimte voor VOELEN en daar bleek nog heel wat achterstallig onderhoud. Naast mijn geraaktheid en blijde herkenning van de BD-benadering leeft er ook nog iets anders in me. Vanuit een pijn hoe het met de aarde gaat, zou ik wel eens laten zien hoe het ook anders kan. En daarin “eiste” ik van de aarde om me te steunen met mooie oogst, want ik kom toch voor haar op?! Op bepaalde momen-

ten zat ik als een slavendrijver achter mezelf aan “om maar goed te voldoen aan de voorschriften”. Nog een cursus en nog een cursus... Ik deed er zeker veel inspiratie op. Maar iedere cursus bleek daarnaast ook voer voor de slavendrijver in mij. En met al die mechanisering en robotisering in de wereld voel ik bovendien HAAST!

Van de week las ik over Rudolf Steiner en over zijn jarenlange zoektocht naar de brug tussen de geestelijke wereld en de materiële aardse wereld. Zijn antwoord is dat de mens zelf de brug vormt (Antropo). Ahhhh! Ik kan niet tuinieren en mezelf overslaan. De tuin is oefenen om brug te kunnen zijn, en uithouden dat ik minder verben dan ik zou willen. Anders dan de robot heeft de Mens tijd nodig, rust en stilte, zodat er ook in het innerlijk gezaaid kan worden. 🌱

Handvest associatieve economie in de bio-handel

Tekst: Ueli Hurter en Jasmin Peschke

Terwijl biologische bedrijven in toenemende mate worden overgenomen door bedrijven uit het conventionele handelscircuit, dreigt er ook in de biologische handel een spiraal van concurrentie te ontstaan, met individuele winst als doel en met als gevolg steeds dalende prijzen. De biodynamische beweging, op internationaal niveau, wil dit

tegengaan door te werken aan associatieve samenwerkingsverbanden.

Vijf jaar geleden werd daartoe de Economische Cirkel opgericht door de landbouwsectie van de Algemene Anthroposofische Vereniging (Dornach). De Economische Cirkel is het forum voor mensen die zich willen inzetten voor associatieve samenwerkingsverbanden.

De essentie van associatieve

verbanden is dat door onderlinge uitwisseling een gemeenschappelijk evenwicht tot stand gebracht worden tussen de belangen van alle betrokken partijen; van de producent/vermeerderaar, naar handel tot consument. Instrumenten hiervoor zijn regelmatige rondetafelgesprekken, bedrijfsontwikkelingsbijeenkomsten en bijscholing. Een praktisch doel is om een zo eerlijk en transparant

mogelijke prijs tot stand te brengen in de gehele waardeketen.

Het Economische Cirkel heeft op een conferentie samen met het Bio-Network Oikopolis de eerste versie van het 'Handvest voor geassocieerde economie in Biotrade' geformuleerd. Deze overeenkomst werd ondertekend door ongeveer 50 actoren uit alle geledingen van de biodynamische waardeketen.

Het ontwerphandvest wordt nu verder uitgewerkt. De bedoeling is om de vele associatieve benaderingen die in de biologisch-dynamische beweging bestaan, onder de paraplu van het Handvest samen te brengen, om zo een solide netwerk te vormen. ☞

Ueli Hurter is co-leider van de Landbouwsectie in Dornach.

Jasmin Peschke werkt bij de landbouwsectie aan de opbouw van het Internationaal Coördinatiecentrum voor voeding.

sektion-landwirtschaft.org

Schrijfwedstrijd: Wat is voor jou biologisch-dynamische landbouw??

Daar kun je vanuit vele invalshoeken stapels boeken over volschrijven. Maar soms kan het ook, en veel beter zelfs, in één zin of een gedicht worden gezegd. Waaraan herken jij BD-landbouw? Wat is voor jou het belangrijkste? En kun je dat verwoorden (of tot poëzie maken) in maximaal honderd woorden? Doe dan mee met deze schrijfwedstrijd!

1e prijs: Een ergodynamische tuingereedschapset uitge-

dacht en gemaakt door Gerhard Jannink, ter waarde van 100 euro (kies uit op www.agriculture-of-tomorrow.eu)

2e prijs: Een BD-driegangendiner op de Kraaybeekerhof, voor twee personen, ter waarde van 60 euro

3e prijs: De nieuwste uitgave van de Landbouw cursus van Rudolf Steiner, ter waarde van 32,50 euro

Mail je tekst voor 30 april naar: redactie@bdvereniging.nl. De

inzendingen worden beoordeeld door de redactie. Waar we op letten: is het concreet, persoonlijk, beleefbaar.

De mooiste, meest biologisch-dynamische inzendingen worden bovendien gepubliceerd in het komende nummer van Dynamisch Perspectief, waarin jonge mensen de grenzen van biologisch-dynamisch opzoeken, of er tegenaan lopen (verschijnt 23 juni 2018).

DOE MEE EN HELP DE BOERENLAND VOGELS

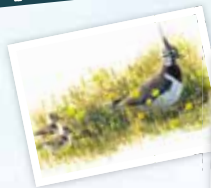
Koop nu 3 producten van Zuiver Zuivel.

Kijk hoe je mee kan doen en voor de actievoorwaarden op www.vogelbescherming.nl/zuivelactie of de zijkant van de halfvolle melk van Zuiver Zuivel. Deze actie loopt t/m 30 juni.

VOOR JOU

GRATIS

ANSICHTKAARTEN

VOGELBESCHERMING

NEDERLAND ONTVANGT VAN

ONS € 0,50 ALS JIJ MEEDOET!

Weet je **deel** van

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

© 2018 Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Wisentweg 12, 8251 PC Dronten
bdvereniging.nl info@bdvereniging.nl
0850 609044

Dit is een thema-uitgave van
Dynamisch Perspectief, het
ledenblad van de Vereniging
voor Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Redactie_Luc Ambagts, Wim
Goris, Derk Klein Bramel, Andries
Palmboom, Marion Schoenmakers

Aan dit nummer werkten mee:

Ilse Beurskens-van den Bosch,
Dick Boschloo, Kalle Heesen, John
Hogervorst, Ueli Hurter, Christianne
de Kort, Inno Kock, Leo Oostersloo,
Jasmin Peschke, Conny Ruigrok,
Annelijn Steenbrugge, Yvette de
Vries, Ellen Winkel

Coverfoto_Euritmie tijdens de
winterconferentie. Foto Dick
Boschloo

Vormgeving_Gerda Peters,
Fingerprint

Druk_Veldhuis Media

Samen

Tekst_Luc Ambagts

Je wilt gezond leven in een gezonde omgeving, in een fraai landschap, op een gezonde bodem. Daarom eet je biologisch. Met wie zorg je dat boeren een bestaan hebben waarmee ze de bodemvruchtbaarheid kunnen bevorderen, waarmee ze vitale voeding kunnen leveren, waarmee ze de landbouw als cultuur weer in verbinding met de burgers brengen? De Vereniging voor Biologisch-Dynamische

Landbouw en Voeding is al 80 jaar inspiratiebron voor een levende landbouw. Boeren ontmoeten er elkaar bij het werken aan praktische vraagstukken van hun bedrijf. Burgers en boeren ontmoeten elkaar bij bedrijfsbezoeken, conferenties en studiedagen. Met elkaar bouwen we aan een levende Landbouw Cultuur. Zo werken we samen aan meer bodemvruchtbaarheid, een gezondere leefomgeving en een fraaier landschap.

Lid worden

De BD-Vereniging kent twee soorten lidmaatschap: Beroepslidmaatschap en Basislidmaatschap. Nog geen lid? Meld je direct aan via de website bdvereniging.nl. Alle leden ontvangen het ledenblad Dynamisch Perspectief. Voor ieder nieuw lid ligt een welkomstgeschenk klaar.

Basislidmaatschap

Met het basislidmaatschap ondersteun je de BD-Vereniging en daarmee de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw.

Je ontvangt uitnodigingen voor:

- de winterconferentie
- de jaardag
- alle andere ledenbijeenkomsten

Je ontvangt korting bij activiteiten en je krijgt publicaties voordelig toegezonden. Met je lidmaatschap ondersteun je ruim honderd biologisch-dynamische bedrijven in Nederland en België.

Beroepslidmaatschap

Het beroepslidmaatschap is voor iedereen die vanuit zijn vak als winkelier, diëtist, onderzoeker, voorlichter, boer of tuinder aan de ontwikkeling van de landbouw bij wil dragen. Naast de voordelen van het basislidmaatschap kun je gebruik maken van:

- Het programma van BD-Beroepsontwikkeling
- Gereduceerd tarief voor de winterconferentie
- Ondersteuning bij het werken met de preparaten
- Contact met meer dan 350 collega's

een groter geheel

Uitwisselen

Met coachings-activiteiten, intervisie-, the-magroepen en bedrijfsbezoeken bevordert het project BD-beroepsontwikkeling de gesprekscultuur binnen de BD-Vereniging. Ervaringen uitwisselen maakt de vruchten die jij in jouw werk hebt ontdekt voor anderen beschikbaar. Daarmee doorbreek je het isolement waar iemand zich als individuele professional in kan bevinden. De basis bij deze gesprekscultuur is het je in de ander verplaatsen en van daaruit vragen stellen. Dan wordt het gesprek een bron van ontdekkingen, voor jezelf en voor de ander. Samen ontwikkel je bewustzijn voor wat iemand intuïtief in de praktijk doet. Daardoor vergroot je jouw vakmanschap en dat van de ander. Naast gespreksgroepen voor boeren en tuinders – van ervaren bedrijfsleider tot startende medewerker – zijn er ook groepen mogelijk voor andere beroepen.

Luc Ambagts werkt als beleidsmedewerker voor de BD-Vereniging en als workshopleider en coach voor mensen in de antroposofische werkgebieden.

“Antroposofie moet je doen”
steinerinessentie.nl

Collegiale Keten

De BD-Vereniging werkt aan een eerlijke samenwerking tussen boer, bankier, handelaar, winkelier en klant. In het project Collegiale keten ontwikkelen we nieuwe gespreksvormen die de samenwerking tussen de verschillende ketenpartners naar een nieuw niveau brengen. Een associatieve economie die de vruchtbaarheid van de grond dient is het doel waar we naartoe werken. We starten in Gelderland, in samenwerking met de Biologische Producenten Achterhoek. Marion Schoenmakers leidt dit project: marionschoenmakers1@gmail.com, 06 83212332.

Neem voor meer informatie en de mogelijkheid tot deelname aan een van de gespreksgroepen contact op met Joke Bloksma: 0513 437401, jokebloksma@bdvereniging.nl, of Antoine de Paepe (Vlaanderen): (0032) (0)474 431541, antoine@kollebloem.be

Meedoen

Het ledenblad Dynamisch Perspectief, de gespreksgroepen van BD-Beroepsontwikkeling, de aandacht voor grondgebonden landbouw in de fosfaat-discussie, het zou er allemaal niet zijn zonder de inzet van zeker 60 actieve leden van de BD-Vereniging. Op de winterconferentie hielp Wim mee bij de ontvangst van de deelnemers. Andries corrigeerde de teksten van dit tijdschrift. Karin melde zich om een dagdeel de stand op de Biobeurs te bemannen. Er is voor iedereen iets te doen. Op de website staan regelmatig vacatures voor vrijwilligerswerk voor de vereniging. Beginnen je handen te jeuken en zou je ook iets op- of aan willen pakken? Neem dan contact op met Luc Ambagts via luc@bdvereniging.nl.

Initiatief

De BD-Vereniging is een initiatieforganisatie. Als je zelf iets wil organiseren is in de meeste gevallen medewerking van de vereniging vanzelfsprekend. De medewerking kan bestaan uit advies, een financiële bijdrage, hulp bij de publiciteit, of samen op zoek gaan naar wat jij nog nodig hebt.

*Collegiale Keten:
Verder kijken dan
je neus lang is*

*De BD-Vereniging
organiseert
gespreksgroepen van
boer, handelaar,
winkelier, bankier en klant*

Nog geen lid?
Meld je aan via
bdvereniging.nl/lid-worden

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding